

Gondolatébresztő írások

Bolyai Farkastól

Válogatta és sajtó alá rendezte: Gazda István

Szakszerkesztő: Bodorné Sipos Ágnes

Könyvrészlet
az alábbi kötetből:

Egy halhatatlan erdélyi tudós, Bolyai Farkas. Összeállította: Gazda István.

Bp., 2002. Akadémiai Kiadó. 766 p.

(Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 25.)

Budapest, 2002

TARTALOM

I. Bolyai Farkas önéletírása

„...sok gonddal élek napról-napra...” (1840)

II. Bolyai Farkas igazságról, szeretetről, nyelvről, lélekről és erényről, no meg az aritmetika alapjairól

Igazság és szeretet (1832)

A nemzeti nyelvről, köznyelvről és szaknyelvről (1833)

Újabb gondolatok az igazságról és szeretetről (1834)

A lélek két fő tehetségei (1834)

Szemérmes és szerény az erény (1843)

A lehetlennel párosuló lehetetlen, avagy az aritmetika alapjai (1851)

III. Bolyai Farkas utolsó írása „szebb jövő életrei kinézéssel”

Jelentés (1855)

I.

Bolyai Farkas önéletírása

„...sok gonddal élek napról-napra...”¹

(1840)

Születtem Bolyában 1775-ben febr. 9-én. Kedves emlékezetű nemes, de csak közepes birtokú szüleim Bolyai Gáspár és Pávai Vajna Krisztina hetedfél éves koromban Enyedre vittek, azután híres pap és professzor Herepei János keze alá, az hol is szinte rendkívüli emlékező, képzelő és figyelő tehetségeim a virágbimbóban többre mutattak, mint amit nyílása kifejtett; ugyanis játékon nem kapván, a klasszisomon mindenkor túljártam.

Grammatista koromban, mikor praeceptorom poéta tanítványait tanította, egyéb dolgom mellett figyelmem részével annyit vettem fel, hogy a Molnár grammatikáján magamra átmenve, anélkül, hogy tudta volna valaki, papírosat kértem a praeceptoromtól; mosolyogva adott, de csudálkozott verseimen.

Azután tanítván annyira vitt, hogy uraságokhoz vitetve, akárhány ember előtt akármiről azonnal jó deák verset csináltam, melyek közül néhány most is jut eszembe. Radix quadratát, cubicát húztam eszemben hiba nélkül, tizennégy számból is, a végén még több számot kérve; szólottak hozzám, feleltem – elküldöttek, s helyemre menve vissza a táblán képzelt írást ott találtam, hol félbeszakadt s mind a táblán képzelve folytattam, de az okát nem tudtam, még azt sem, hogy okát kell tudni. Néhai professzor Nemegyei is a görögben, zsidóban sokra vitt, úgy, hogy akkori főkurátor B. Alvinczi kamaránként olvastatott fel az úgynevezett oeconomussal – csak az első szókra emlékezem: *Insignia Stamina virtutum...*; nem is ügyeltem reá, ment minden füstí hajlamtól. Végre az első nagy gr. Teleki József intette meg professzoromat az elejéni érlelésre nézve. Kevéssel azután karácsonyi szünnapokban, mihelyt egyedül maradtam nappal is, láttam Achilest tisztán, úgy amint Homérban olvastam volt s úgy a többit. A következő télen forró nyavalya jött reám, mely után addigi tehetségeim szállottak.

Csakugyan ezen hírem következtésül, mikor a német classisból rhetor lettem, N. ritka szép elméjű és lelkű (Atticusai s Agricolai biographiára méltó) B. Kemény Simon mellé vittem tanuló társul, a praeceptorom testvére azutáni professzor Herepei Ádám keze alá; az honnan deák, német és francia készséggeli beszéddel és írással s historiai és kevés mathesisi tanulással, tanítónk professzorrá létével, Kolozsvárra, híres teológia professzor Szathmári [Pap] Mihály házához mentünk lakni és ottan több professzorokat járván, végre négy napi

1 Forrás: Bolyai Farkas önéletírása. In: Erdélyi arcok 1791–1867. Kolozsvár, 1941. pp. 139–147. (Erdély öröksége. 9. köt.) Az eredeti iratnak a mai helyesíráshoz igazított változata. Az önéletrajzot a Magyar Tudós Társaság kérésére írta.

cenzurát adtunk a nagy auditoriumban. A mathesist a mostani derék professzor Méhes Sámuel derék atyjától (M. Györgytől) hallgattuk: de prof. Szathmári a teológiát oly tűzzel tanította, Mózesi sugárzó ábrázattal, hogy vigyázni intvén engem, nehogy mathesisbe merülve a hit dolgában is hasonlót kívánjak, annyira meghültem a mathesishez, hogy n. B. Radák Ádám ajánlván, hogy maga költségén az ingénieur Akadémiába küld: azt feleltem, hogy ideig fényért örök idvességemet fel nem áldozom az évekig tartott teologiai tanok kétharmada lévén még hátra.

A cenzura után hol egy, hol más ellenvetés jövén eszembe, mindenkor megmondottam a nagy Gamalielnek,² hogy a sátán mivel kísért. Végre mikor a kiürült feneket láttam, fanaticusból atheus lettem – iszonyú állapot; éjjel a temetőbe mentem, hittem, hogy az ördög kezében elkárhozott vagyok; – míg végre a jó lélek oda húzott, ahol most vagyok – örökkévalóság utazója, már havazó estvéjén egy búbájokkal teljes napi útnak – vagy inkább egy zivataros s félelmes éj reggelén, hol egy felsőbb Nap érkező sugarai a véghetlen út folytatására mindinkább bátorítanak véghetetlenül; mert a megérkezés sírkő volna – egy élet csak egy kerék fordulat a mind elé vivő véghetlen úton – véghetlen a világ könyve, s azon is soha el nem érhető, de mindinkább közelítendő határa a különök egybe-olvadásának, minden testvéreknek a véghetlen atyai szívben.

Ezután kezdettem életneméről gondolkodni: Kolozsvárt sokáig járva a rajzoskolába, nagy kedvet kaptam különösen a historiai képíráshoz: a professzor sokszor mondván Verfluchte Keckheit im Planzeichnen, arra unszolt, hogy képíró legyek; de a szemem lőpornak, melyet magam csináltam, véletlen fellobbanásával annyira meggyengült, hogy az orvosok minden jó szemet kívánó életneméről lemondani tanácsolták. Ugyanazon időben állván fel az első magyar Játékszín, azon többször játszottam is s az első magyar operát az Arany időt hallva, másnap hegedülni kezdettem tanulni, de késő lévén már, praxisom messze maradt a teóriától.

Ugyanekkor azon is járt az eszem, hogy színész legyek.

E tájban akartam bizonyos ifjúval is különös barátságot kötni: fekete hétnek neveztem, melynek napjain mind nehezebb próbákat állván ki, a végén abban egyeztünk meg, hogy éjfélkor a temetőben, mikor 12-öt üti, örökre kezet fogunk. Én mindent megtettem, a másik semmit se teljesen, s az örök egyesülésből elválás lett.

Végtére egész veszedelemmel az artilleriára szántam magamat, felmentem Bécsbe s amely nap felesküdtém volna, alább megirandó okból már Jénában volt. B. Kemény Simon levelét vettem, melyben kért, hogyha valaha ért a szava előttem valamit, menjek fel, hogy

2 Szathmári Pap Mihályt nevezte így Bolyai.

beszéljünk elébb együtt. Felmentem s ott maradtam a báró költségén. Az holott is csakhamar a Sále vize mellett sétálva kezdettem kevés szétszórt homályos mathesisi ismeretemből azt az utat, melyen megvénülve is találok magamat. Kettő vitt rá: egyik a szememre nézve adott orvosi tanácsot, melyért nem mervén sokat olvasni sok ideig mindcsak gondolkodva tanultam; a másik pedig a tudatlanság, mely miatt a természet lett vezérem. Úgyis megszoktam volt ezen módot, hogy nehezen vettem magamat az olvasásra, az is hozzájárulván, hogy a könyvek különböző módjához szoknom kellett – belejövén nem kis kedvetlenséggel láttam, sok sajátomnak véltet meglenni.

Jénában akkor tanított Fichte, Schiller nem tanított, de szerencsénk volt személyesen tisztelni. Göttingába mentünk, az holott is Kästner, Lichtenberg szenvedhettek s megismerkedtem az akkor ott tanuló Gauss-szal, kivel máig is barátságban vagyok, noha távol attól, hogy vele mérkezzem; a legszerényebb s a legkevesebbet mutató; nem harmadnapig, mint Plátóval, évekig lehetett vele valaki anélkül, hogy megtudja nagyságát – kár hogy nem tudtam ezt a címetlen sarkú hallgató könyvet felnyitni s olvasni; én sem tudtam, hogy ő milyen sokat tud, s ő is saját módomat látva, igen sokat hitt rólam, s nem tudta, mely kevés vagyok – az igazi (nem könnyűszerűleg színen járó) mathesisi szenvedelem s erkölcsi egyezés kötött egybe úgy, hogy többször gyalog utazva együtt, mindenik külön maga tárgyáról gondolkodva órákig nem szólottunk.

Elment Gauss s Kemény Simon is lejött s én Kemény Simonért, vesztegetés nélkül a költség sokkal haladván felül a küldött pénzt, kezes maradtam. Kemény Simontól egy évig nem kaphatván pénzt, sokat szenvedtem, de soha oly boldog nem voltam; az az idő, melyre mindig örömmel nézek vissza – barátsági önkéntes áldozattal az igazság keresése tiszta éterében, a testi gyönyörök posványi felett magasan; nemesebb szenvedelem egész künnlétemben (sok kísérletek közt) tiszta életem védangyala volt – az akkori magamat ma is tisztelen.

Feljött a pénz, s leindultam gyalog. Az astronomia professzor (aki Napoleonnal volt Austerlitznél s azután ingenieur Oberstere lett) s mások a szomszéd faluig kísérték gyalog; az elváláskor sírva mint a gyermek, akartam ellen mentem vissza, míg erőt vettem magamon, az utolsó tetőről, ahonnan még látszott Göttinga, mégegyszer visszanéztem, megállva, míg az örökre elválás homályában a Daguerrotyp megmaradott. De most is visszatekintek mégegyszer: Gauss Braunschweigből írt volt, hogy határozzak napot és helyet Göttingán kívül, amikor és hol még egyszer találkozzunk; mindenkor pontosak, akkor is azon egy órában érkezünk gyalog Clausthalba, ahonnan reggel egy tetőig kísértem el s egy haldoklás búcsúkezelével váltunk el (csaknem némán) azon egy zászló alól kétfelé küldetve, azzal a

különbséggel, hogy ő a dicsőség templomába hatolt fel, én pedig elestem.

Regensburgig (valamint több gyalog tett) utazásomra nézve csak azt tartom említendőnek, hogy a sebességet kicsin kezdve s naponként móddal nevelve s mindennap is crescendo indulva s decrescendo érkező s lábomat néha pálinkával mosva s kapcáimat megfaggyazva s a csizma olykor megormósult bőrét (mely miatt tovább nem mehettem volna) nem zsírral kenve, hanem vízzel lágyítva, legkisebb bajom se volt.

A hajón – csak azt említem – hogy a Strudelnél egyedül állottam fenn nézni a veszélyt; de a hajósoktól mérgesen nézettetvén, letérdelve lopva nézhettem – s még egy van mindjárt említendő; Passauba kiszállva két bajom volt: mindenki bántatlan támadtatva meg, tiztől vétetve körül s kevéssel azután Schildwachtól puskával döfettetve meg minden gondatlanságom mellett a tiszta és csendes lelken álló bátorság megszabadított, mint több esetekben azután is. De nagyobb ellenség jött mosolyogva: egy 15 éves ártatlan szép lánykát a hajón ostromoltak s én védangyala lettem; ment szegény Bécsbe szolgálni, a szeplőtelen tisztaság olyan mocsok árjába, melyekre nincs pecsétkivevő; felnyitottam előtte az erény mennyét s a vétek poklát s mindenként megvehetetlen erősséget akartam csinálni egy szellő után hajló virágból. Bécsbe érkezve jobbnak láttam atyai tanáccsal válni el, meggondolva, hogy a szűzhó is a Nap mosolyára sárrá lesz s őtet se tarthatva meg, magam veszhetek el.

Bécsben mulatva vagy két hónapig, mindent kérdeztem, hogy nincs-e pénzre szüksége? mindenemet oda adtam, senki se adta meg s egy rác kereskedő hajóján reggeltől estig hűségesen hajtva, napszámmal jöttem le.

Pesten stíléttel vigyázatlanul járva a térdemen alul oly sebet kaptam, hogy a lábomat akarták elvágni; pénzem elfogyott, orvosságot se adtak, a Veres ökörnél feküdtem: mindaddig a szerencsétlenség felébresztvén a léleknek a test romjai felettsége érzését, olyan kedvem volt, hogy a szállók mulatságra jöttek hozzám, de ekkor egyedül hagyatva könnyes szemekkel emelkedtem a pusztáról kimondhatatlan érzéssel a végzetlenbe, a számtalan napok feneketlen tengere kútfejéhez! s azon órában érkezett a segítség – meggyógyultam s B. Kemény Simontól utánam küldött szekérrel lejöttem.

Mindeddig még a szebb napot ígérő reggel volt, mely tűzzel és jeges terhes nehéz időkkel váltott égető napok után végig tartó borúval esett, a mostani havazásig.

Itt nevelő lettem: de csakhamar nagyobb sebbe estem; így ejt el az ütközet első lövése – így veti le egy véletlen nyíl a fenn evező sasot. – Mikor igen elhittem volt magamat fegyverjáratlan erőmmel, barátimtól reá vétetve egy bálba mentem s ott egy kölcsönös szimpátia, akkori fantáziámat, mely egy pusztá vásonra is kerubimot festett volna, úgy felgyújtotta, hogy minden fellegráim elégték s a szív foglalta el az okosság királyi székét s

annak elhíve mindent, megházasodtam s kis jószágomban gazda lettem 3 évig; kertemben patakvitel, vízesés, erdő, kunyhó, oltó oskolák, plántálás sok évet elvevő kertészi szenvedelembe vittek.

Meghalván az idevaló mathesist s fizikát tanító professzor, az akkori G. Teleki urak s a híres – (volt mathesis professzor) – Doktor Pataki tanácsokra s közbenjárásukra professzor lettem. De a parallelák megmutatására tett próbámmal nem lévén megelégedve s sok idők után, noha talán a lehetőség határáig nyomozva se nyugván meg, a mathesisi tüzem meglankadott s ez vitt a poézisre. De kijövén az Öt szomorú játék és A' pari'si Per, láttam több ítéletekből, hogy reám illik: Si paulum summo decessit, vergit ad imum. Döbrentei is nem tudva, szemtől szembe gyalázott s én toldottam. Azonban a szegénység, idő s csendesség hiánya s egyéb nem mondható kedvetlen állásom egy sötét órámban arra vittek, hogy több tragédiáimat s még egyebeket elégettem, ma is megvan a hamva; még nem is voltak kitisztálva s láttam, hogy időm teljességgel nincs s ha el nem égetem, az igaz társamhoz a mathesishez leszek a szeretőért hűségtelen, azt is gondolván, hogy akármikor lejendene időm, könnyen mást írnék; mert akkor úgy voltam, hogyha szabad lettem volna s nem nyomtatva le a szegénységtől, csaknem minden hónapban egy drámát írtam volna prózában, s azon módon még kitisztálatlanul. Mint megcsalódik, aki azt hiszi kánikulában, hogy mind olyan meleg lesz decemberben is – így jár a szerelemből házasuló is.

Elhagyva a poézist, csaknem ország fazekasa lettem; a tűz célszerinti használási módjai vizsgálata mindannak, akikért, szolgálva, sok időmet vette s veszi el máig is; sikerét, ha élek, kiadandó munkám megmutatandja.

Első feleségem (kolozsvári Benkő Zsuzsánna) rendkívüli táalentumú fiunknak (kitől van a deák munkám első darabja végéni Appendix, a maga nemében egyetlen, Gausstól rendkívül megdicsért, csak igaz mathematicustól értett munka) az ingenieur akadémiába lett felmenté után, bujában megháborodott; négy évig iszonyu amit szenvedtem s az éjjeli éneklések miatt elveszett álmomat csak az örök álommal találom meg.

Második feleségem (m.-vásárhelyi Nagy Therézia) is beteges volt s egy nevetlen fiút hagyott maga után – s már a 3. házasságom a koporsó, nem ok nélkül bizván az ősz hajak Sámsoni erejükben, a meggyengült ellenségen könnyült győzelemmel; még az ifjú is többet tehetne, ha észre tudná venni, hogy bűbáj körében van s hogy szárnya a gyertya lángra sodródó esti lepke módjára el ne perzselődjék, máshoz közelednék, de csak annyira, hogy a két bűbáj egymás erejét elvegye – azonban a célra intézett munkásság védangyalát állítva a kísértetek légiói ellen örnek minden várnyílásra.

Mindenik feleségemtől egy lánykám meghalt: akkor erősen fájt, most örvendék, hogy a

sáros földtől meg nem mocskolva tisztább úton vitettek tovább. De egy szomorú vallomást kell tennem: úgy gondolkodván, hogy csak annyi gyermek atyjának van lenni jogom, ahányat felnevelhetek s nem szabad néhány édes pillanatot nyomorultak végetlen soraival fizettetni; s szerencsétlen körülményeim közt olyan melankóliai húrozatra esvén, hogy a szülöttet könnyel kereszteltem s a holtak tömlőcből szabadulásán örvendettem; még most is álmatlan éjjeimben néha azoknak, kik általam lehetek volna s nem lettek, minden maradékaik számtalan népe, a lehetőség országából tündökölve repeső angyali sereg, hálákat ad mint egy Istennek, aki a mindenható Természet Legyen! szavának ellene szegzetten Ne Légyen!-t mondott s nem lett. De amint minden öröm, úgy ez az áldozat is sokba kerül.

Ily állásban munkálkodásomban különösen akadályoztak máig is.

1. Olyan halálos seb, melynek bekötését nem rejthetem el, de a Nap színe előtt fel nem fedhetem.

2. Már régi álmatlanságom miatt későn kelve, dolgozó kevés időmet ritka nap, amikor el nem veszik; nem panaszolom, amikor segíthetek, sőt sokáig fáj, mikor kérést kell megtagadnom s általában legnagyobb szenvedésem a sok nyomor látása segíthetés nélkül; de kétszeresen vénülök, mikor minden ok nélkül olyannak kell adnom kevés időmet, akinek igen sok van s a másénak, mivel nem fogható pénz, semmi becset nem ad.

3. Előbb ha valaki nálam vélte lenni jószágát, de kétsége volt, magam mutatva meg leveleimet, hoztam világosságra; végre megrontó per sok kedvetlenséget okozott s éveimet vette el.

4. Akkora szegénység nyomott, midőn a legrosszabb pénz idején négyszáz rossz bankó magyar forint fizetéssel kellett nehéz házat tartani, hogyha B. Kemény Simon nem lett volna, semmivé kellett volna lennem. Gazdag ugyan soha se lehettem volna, annyi szegényt tudva; mint egy darab só meg nem maradhatna egy édes vízű tengerben.

5. Nem fekvő beteg, de mindig beteges voltam ezen okból. Együtt indulva fel B. Kemény Simonnal, betegség miatt maradtam el; ugyanis Zilahon valami változásom esvén, hánytatót adtak s estve egy jó öreg asszony szép szőlővel kínálta; és én a teológiai szisztéma kiterjedt eltanulása után, azt feleltem, hogy nem tudom, nem árt-e hánytatóra? s az asszony is csak annyit tudva erősítvén, hogy még megfrissíti a belső részeket, ettem – semmi remény nem volt hozzám s csak holtági gyomorgyengeséggel maradtam meg. Így fél évvel maradtam el B. Kemény Simontól. Felmenet egy oláh kuptát vittem, aki is Saxoniában meglátván 3 szegű kalap, kaput, strimfli,³ papuccsal a sertés pásztor, egyik kezében pálcával, könyvvel a másikban, így kiáltott fel: Vai futu-i mortiei lui, un professor la porci! [Ejnye a mindenit, egy

tanár a disznók mellett!]

A másik gyengeségemet őszi véletlen hideg, havas esőben könnyen öltözve úton lett általfázás és ázás okozta, mely miatt főnáthán kívül sok bajom volt a köhögéssel.

Ennek felette még ifjan elől ormos nyergen rázó lovon, társaságban, hegyen-völgyön nyargalva, fattyú sérvést kaptam.

Fennebbi okból a szemem is gyenge volt, mindazonáltal sok hadi, de időt vevő mesterséggel a gyenge várat is mindeddig oltalmaztam, midőn már a feladás zászlója emelkedik.

6. Több meg nem írható okokból sok gonddal élek napról-napra s csak az az egy csendességem van, hogy feleségem nincsen.

Mit lehessen tehát várni ily állásban, láthatni; valamint azt is, amiket kiadtam is, mennyivel különben jöhettek volna ki kedvező körülményekben s mennyi maradott el.

II.

**Bolyai Farkas igazságról, szeretetről,
nyelvről, lélekről és erényről, no meg az
aritmetika alapjairól**

Igazság és szeretet⁴

(1832)

Két eltörülhetetlen jellemvonása van az Isten képének: az igazság és a szeretet. Ezek a fény és a meleg, a halandó porban tündöklő örökkévaló nap sugarának szálai, melynek világossága a végtelennek fellegein áthatolva, mind a külső, mind a belső világban magának az Őképnek feltétlen szépségét hirdeti. Viszonylagosan szépnek mondjuk azt, ami az Ő gondolatát ébreszti bennünk, szétrebbentve a tiszteletreméltó fellegeket, hogy a tavaszi fény az eget kereső szárnyakat megindítsa, amikor a boldog hazába vezető út a végtelenben megnyílik.

Ez szükségképpen arra serkent bennünket:

1. hogy hasonlóan a csodálatraméltó mindenségbe beható, legfelsőbb szemhez vég nélkül arra törekedjünk, hogy amennyire csak lehet, az egészet minél behatóbban áttekintsük;

2. hogy hasonlóan az egész világot átölelő legfelsőbb Atyához, kitarva karjainkat minden érző vagy értelmes lény felé, időben és térben bárhol is legyenek azok, buzgón törekedjünk arra, hogy minden a kölcsönös szeretetben egyesüljön, és hogy a visszavonást mind az összességnek, mind az egyeseknek (erőre és terjedelemre nézve) lehető legnagyobb boldogságának összhangjába változtassuk át.

I. Az igazság

Az igazságok feloszthatók örökkévalókra, azaz olyanokra, melyek a minden időben meglévő dolgokról zengenek, és bizonyos időre tartozókra, amelyek ti. azokról a dolgokról szólnak, melyek csak bizonyos időben (tehát a jelenben, a múltban vagy a jövőben) vannak meg. A múltat előadni a Történelem feladata. Ez magyarázza meg a külső és belső világ fejlődésének minden nemét, hogy megértsük: a jelen miért olyan, amilyen. Magasabb értelem dolga volna megoldani azt a feladatot, hogy (miután a jelen a múltnak leánya és a jövőnek anyja, és amaz mint eredményére, ez pedig mint okára vezet a jelenhez) az adott jelenből a jövőt és részben a múltat határozza meg.

1. Képzetet alkotok, gondolkodom, következtetek: Mik e tevékenységnek formái? vajon megfelel-e neki valami olyan, ami a képzeten kívül van? függ-e ettől? továbbá melyek azok a

4 Forrás: Részletek a Tentamenből (1832). In: Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadta, életrajzzal és magyarázattal ellátta Stäckel Pál. Magyarra fordította Rados Ignác. Második rész. Szemelvények a két Bolyai műveiből. Bp., 1914. pp. 27–32. A tanulmányt a mai helyesíráshoz igazítva adjuk közre.

végső helyek, amelyekben a képzetek, egyik a másik után, és az elképzettek, egyik a másikon kívül (ti. a külső világ) elhelyezhetők? Ezeket vizsgálja a Philosophia.

Ezeknek a végső helyeknek, ti. az időnek és a térnek természetét, amint azok az abstractio által a szemléletben megmaradnak, a tiszta Mathesis vizsgálja, amelyből az alkalmazott származik.

Mind a kettőt [a teret és az időt] elválasztjuk a képzetek kötelékétől, hogy a gondolkodás tárgyai lehessenek; de a képzetek által úgy szólván feltett és az evvel egyidejűleg született helyek valóságát a szemléleten kívül itt sem nem állítjuk, sem nem tagadjuk.

Azt mondjuk, hogy következtetünk, ha valamely ítéletből, vagy az A , B , ... ítéletekből újat állítunk elő.

Ítéletnek nevezük azt, ami erre az alakra hozható: „az A B ,⁵ (vagy B -vel jár).” A -t alanynak, B -t pedig állítmánynak nevezük. Megfordításának nevezük a következőt: „a B A , (vagy A -val jár).” Ha B a nem- C -t jelenti: akkor az „ A a B -vel jár” ítéletből lesz: „ A a nem- C -vel jár.”

Az ítélet egyszerűekből [ti. ítéletekből] tehető össze, de az összetettek is az említett alakra vezethetők vissza. Mind A , mind B lehet összetett, mégpedig többféle módon. Mind a kettő lehet konjunkció, diszjunkció, feltételes, vagy bizonyos módon korlátozó.

A valamelyik, a néhány, vagy a minden szemben áll a semmivel, a minden pedig a nem mindennel, és a nem minden meglehet vagy semmilyen, és lehet valamelyik, vagy néhány kizárólagosan. Még maga A is valamelyik az A -ból [valók közül]. Az A alany jelenthet bizonyos a , b , c , ...-ből vagy valamelyiket, vagy néhányat, vagy mindeniket, vagy nem mindeniket, vagy semilyent. Ha A jelenti a felsoroltaknak nem mindenikét és B jelenti a nem- C -t: akkor az „ A a B -vel jár” ítéletből ez lesz: „ a , b , c , ...-nek nem mindenike jár a nem- C -vel”. Hogy „ A -ból semilyen sem jár B -vel”, kifejezhető így is: „Az A -ból mindenik a nem- B -vel jár.” Akár az alany, akár az állítmány, sőt mind a kettő diszjunkció is lehet, sőt ítélet is [lehet mindegyik.] Pl. „ A vagy a B -vel, vagy a C -vel jár”, vagy pedig: „vagy A , vagy B a C -vel jár” együtt a „ C a D -vel jár” ítélettel, azt jelenti, hogy ha A a B -vel jár: akkor C a D -vel jár. Nyilvánvaló, hogy ezeken kívül még változatos módon különféle ilyen kapcsolat létesíthető.

Értelmezni azt jelenti, hogy valamely fogalomnak nevet adunk, vagy hogy valamely dolognak az őt egyedül megillető tulajdonságát fejtegetjük.

Az értelmezés szabatos, ha minél egyszerűbb, és nem tartalmaz olyan A -t és B -t, hogy A állítja B -t is.

5 [A est B]

Mindazonáltal meg van engedve, hogy bármely módon alkotott fogalmakat valamely jellel vagy szóval jelöljünk, anélkül, hogy valóságuk bizonyos volna, vagy bizonyíthatnák, sőt akkor is, ha valóságuk lehetetlen. De egyenlő jelek mindig egyenlőket jelentsenek, hacsak más megállapodás nem történt; egyenlőtlen jeleknek azonban, csakis azért, mert egyenlőtlenek, nem kell egyenlőtleneket jelenteniük.

Az axióma olyan ítélet, amelyről a józan emberi ész minden okoskodás nélkül, már természeténél fogva belátja, hogy fennáll.

Valamely B -t bebizonyítani azt jelenti, hogy kimutatjuk róla, A -nak, azaz axiómáknak és értelmezéseknek valamely csoportja segítségével, hogy szükségképpen, hogy tehát A a B -vel jár.

A bebizonyítható ítéletet tételnek nevezzük.

A tudomány, vagy inkább a tudomány rendszere áttekinthető rendben való összefoglalása:

[1.] a szabatos értelmezéseknek, hol a legegyszerűbb fogalmakból indulunk ki és a megalkotottakról újabb összetettekre haladunk előre (mindaddig, míg elő nem állanak azok [a fogalmak], melyek legalább mindazt felölelik, ami odatartozik);

[2.] a legegyszerűbb axiómáknak, amelyek közül egyik sem vezethető le a többiből;

[3.] az ezek segítségével bebizonyított tételeknek.

Sem mindent értelmezni, sem pedig mindent úgy bebizonyítani nem lehet, hogy a végtelenig megyünk vissza (amint a térnek fenekét sem lehet elérni). Vannak dolgok, amelyeknek semmi további okát nem látjuk és olyanok, amelyeknek értelmezésére további világosabb szavaink nincsenek. Érdeemes volna ezeket összeállítani.

2. A külső világ helyéről visszatérek magához a bámulatos mindenséghez és annak a megmérhetetlen óraműnek szerkezetét és gépezetét törekszem megismerni, melynek láncja a megszámlálhatatlan tejutaknak gyűrűiből alakul, és nehezéke semmiféle talajt nem ér, óralapja pedig a Napnak és a Holdnak pályájával és ezer más körrel van befestve. A legfőbb gépésznek alkotása az, az egyetlen örökké mozgó.

A legpompásabb templom változatos ékességgel díszített sokféle oszloprenddel, melynek boltozatán hatalom dicsőségéről zengenek. A legfőbb építőmesternek alkotása.

Könyv, amelynek az egész látható világ csak külső foglalatja, és az a csillagok tüzevel írt csodálatraméltó hieroglyph a legfőbb Szerző munkájának címe.

Az óramű gépezetét megérteni, a templomnak vázlatát, oszlopszatát, építő köveit és az összekötő anyagot felfedezni, még az utolsó betűt is felismerni és a titkos írás kulcsát megtalálva, a mondatokat és az egész [teljességében] elolvasni óhajtjuk. Olyan munka az,

amelyet az egész örökkévalóságon át folytatnunk kell.

Erre törekszik (a bővebb értelemben vett külső) Physika, mégpedig a mathesis alkalmazásával. A mathesis segítségével emeljük azt a Jakab létráját, amelyen az égig hágunk fel, ahonnan tüzes szárnyak emelnek bennünket minden tejúton és az égő napok óceánján túl, hogy beléhatoljunk a szentséges éjszakába, ahol a legfenségesebb Atya végtelen karjaival körülfogja az egész világot és fogadja visszatérő gyermekeit, kiket a szörnyű vihar kihajított az űrbe.

II. A szeretet

1. A külső világból belépünk a külsőnek megfelelő belsőbe, hogy természetét kutassuk. A tiszta Psychologia, azaz a belső Physika a lélek tulajdonságait vizsgálja. Minthogy továbbá az akaratra való képesség szintén a lélek természetéhez tartozik, az akaratnak öröktől fogva előírt törvényeit a tiszta Ethika tanítja.

2. Mind a két világ egyesülésében a lélek természetét, amint az a valóságban mutatkozik, a tapasztalati Psychologia vizsgálja. Az egésznek végtelen gazdagsága ugyanis a különféleképpen egységes voltában és az egységesnek különféle voltában rejlik. Csodálatos minden egyén, mely a két rendszer (a szellemek és testek rendszereinek) egységében él. A külső világ a belsőnek kifejezése és mintegy arca; mind a kettőt hasonló törvények igazgatják, amelyek egymásnak kölcsönösen megfelelnek. Így valamennyi lelket, mely egymást vonzza, magához vonzza az Isten, mint az egyetemes szeretet középpontja; és vannak más erők is, hasonlók azokhoz, melyek a külső világban nem engedik, hogy a bolygók napjaikba beléssenek, hanem őket pályáikba terelik. Ha a vonzáson kívül más erő nem volna, az egész mint valami roppant nagy holt tetem az örök nyugalom sírjába hullana.

Ide tartozik az is, hogy megvizsgáljuk azoknak a dolgoknak a tulajdonságait és szabályait, amelyeket az imént említett egyesülésben (az előbb mondott értelemben véve) szépeknek találunk. Ez az Aesthetika tárgya.

Hogy a két világnak ebben az egyesülésében mi történjék, hogy egymás köreit nem zavarva, mindnyájan minél gyorsabban siethessünk az egyetemes szeretet célja felé, amelyre a fent mondottak szerint törekednünk kell, arra tanít az alkalmazott Ethika, amelybe a jogok minden neme is bele tartozik. A kötelesség (subjective) az az édes szükségszerűség, amely mindenkit bárhol is az említett cél felé vezet és amelynél fogva mindenki ahhoz közeledik, hacsak útja ki van világítva és a földi szenvedélyek bilincsei nem tartják vissza az ég gyermekét. A kötelesség (objective) maga ez az út. Miként valamennyi igazság, úgy az

összességnek valamennyi kötelessége is összefér egymással; és amennyiben mindenkinek kötelessége, hogy senki mást a maga tevékenységében meg ne akadályozzon, ezt az utóbbi jogának nevezzük, amelyet (úgy, mint a kötelességet) különböző meghatározása szerint különböző névvel illetünk meg. Az előírt szabály szerint eltelt élet mutatja az Istennek látható képét, mely tanúságot tesz az eredetiről, és az időnek halvány nyugotját az örökkévalóság hajnalával sugározza be. Az erénynek gyakorlata napfény, tőle fakadnak a hitnek amaz égi virágai, amelyek a földtől elfordított arculattal válogatott drágakövekként ragyognak.

A mathesis tiszta forrásából merített igazság az Istennek, az erkölcsiségnek és a halhatatlanságnak velünk született érzetét ébreszti fel bennünk, és bizonyos édes és kimondhatatlan gyönyörűséggel tölt el bennünket. Segítségével behatóbban ismerjük meg a belső és külső világot, úgy hogy napfényre kerül a világban élő igazság, és megszületik az erény.

A mindenütt jelenlevő, sehol sem látható és mindent meglátó istenség arcának fensége sugárzik az égből és a földből, és miközben a sugarakról a naphoz, amelyből erednek, a világban kifejezett képekről az ösképhez emelkedünk fel, a világnak dühöngő zivatarai között a halandó keblekbe az isteni nyugalom száll alá és a hullámok lecsendesültével a megmérhetetlen űrben újból a vigasztaló csillagok tűnnek fel; sokat hányatva ennek a világnak a partjain és fáradtan végre a mindenség Atyjának végtelen keblén lehúnyt szemekkel nyugszunk meg.

Így tehát a tetőpontot a Theologia foglalja magában, amely a világnak, mint valamely a pusztában bolygó árvának, megmutatja atyját és az utat, mely az utazásnak minden viszontagsága között ő hozzá vezet, a Szentírás fáklyájával világítja be, és lerántva a halálról az iszonyú álarcot, őt mint leküldött angyalt láttatja, aki eltöri a külső burkot és az égi magot emeli ki belőle. Nincs a földön fenségesebb, mint midőn a belső emberben Isten eszméje fejlődik, és a végesben mintegy a végtelen jelen meg; ez az új angyalnak első életjele. A pólusokat mintegy felcserélve, minden megváltozik. Minden évnek vége a másíknak kezdete, és a földbe kívánczó aggastyán teste lehulló burokja az ég felé törekvő embriónak; a keserűből érett gyümölcs válik, a sebekből az égbe nyíló ajtó, a kimúlónak fájdalomából tartós öröm, és a rút keresztből a világnak fénye, az a +, mely megszünteti a – -t.

A nemzeti nyelvről, köznyelvről és szaknyelvről⁶

(1833)

Egyébaránt ezen lapokon az írás sokban különbözik az említett könyvecskebelitől; ugyanis itt a Pesten 1832-ben nyomtattatott *Magyar Helyesírás főbb szabályaihoz* kívántam magam alkalmazni; mivel amidőn ahányan vagyunk, annyiképpen írunk, onnan lehet egyedül várni, hogy valahára megállítódjék; s noha kicsit tartóztathatom avagy segítheten elő, egy pihével sem akarom terhelni a hazai kiművelődés kincséért szerencsés széllel feszülő vitorlával evező hajót. – Sok van, amelyre nézve kisebb az, miként, mint az hogy eldöntve legyen; s megegyezve, valahára azon a nyelven tanuljunk, amelyet Anyáinktól tanultunk; ekkor indulhatunk meg a mély völgyekből fenn az Alpeseken az ég felé emelkedő Nemzetek után.

Ha Őseink deákul akartak tanultatni, a leányokat kellett volna inkább a Deák oskolákba jártatni, hogy ők tudjanak előbb, s az anyai tejjel szopva a magyarral együtt a deákot, a fábába való megvénülés helyett, belé születtünk volna – a holt nyelvet is az asszonyi eleven nyelv feltámasztotta volna – s csak két nyelvet meg is lehet bírni, (legalább inkább, mint annyit, ahányat most tanulni kénytelenek vagyunk), s a tudomány nyelve is akkor a Deák volt.

Vajha a tudós Társaságok abban egyeznének meg, hogy a tudományok óriási növelésével, amidőn az emberi erő s idő nem nő, a mostani sok s mind több-több helyett egy mathesisi s muzsikai lélekkel alkotott vég nélkül tökélyesíthető nyelven nyomtassanak mindent (a szükségeset is lefordítva): nagy részét rövid életünknek, melyben mind a koltsat keresve, alig lépünk be a tudományok templomába s a nap lemenőben tölthetnők. – Ugyanis a tudományhoz idő és munka nélkül jutni, (a természetet megcsalni) nem lehet: hiába várja valaki a különben sok szép felü társalkodástól, hogy a Leucipp atomjaiból (mint a tánc-házakbeli találkozásokból) származó világ módjára, abból tudós legyen; a gondolatok táncoló s párosodó szálája is inkább a magányban an, s a fülemüle sem a seregben énekel. – Lehetne mindazáltal a társalkodást a sok rosszat szülő kártya s egyéb időpazarlás helyett, éppen nagy idő nyereségre használni, amidőn annyi olyas jön ki mindenfelől, amit meg kellene olvasni, ha elég idő s szem volna reá: sok egynapi olvasást el lehet fél óra alatt lelkesen mondani; s csak 12 olyan találkozzék össze, felosztva egymás között, mindenkinek csak egy napba s hat órába kerülne, ami 12 napba került volna mindenkinek – sőt egy nemes rugója is volna kinek-kinek a magára vállalt rész teljesítése, több hallgatók életük hosszabbítására, s lelkeik

6 Forrás: Bolyai Farkas: Egy kis toldalék és jelentés. In: Tentamen. 2. köt. Marosvásárhely, 1833. pp. 413–415.

kiművelésére. – Ugyanis a tanulást is lehet olyan rugóval ébreszteni, mely rosszabb a tudatlanságnál: ilyen a fölülvágó világégése országokon átfúvó szelekkel; ezzel serkenteni, annyi, mint egy pokoli kiolthatatlan (a testtel elmaradó vétkeket is fölül érhető) tüzet vetni az emberi nem mellébe; – micsoda gonosztévő tenné meg, ha tehetné is, hogy fájdalmat támasszon a fűbe, hogy nem rózsabokor, s ebben hogy nem tölgyfa... hogy az egész szép természet munkás álmú csendjéből jajra serkenjen fel. Azt kell fejteni, ami van, csak föld, napfény s eső kell a magnak – s úgy kell nevelni mindent, hogy kiki azzal, amire teremtett, s rendeltetett, megelégedve éljen.

De az említett nyelve réve vissza; az nem rekeszti a nemzeti nyelvet ki; minden Magyar meg van azon kedves hangoktól varázsolva, melyekkel Édes Hazánk Anyái altatták Nemzetünk hajdani hőseit, akiknek majd kardvillámjaikkal ropogó mennydörgéseikre vérzapor omlott a dicsőség mezején – ha szintén az akkori kardok tollukká, s a karok is inkább ezekhez mint az ősi fegyverekhez valókká lettek is, s a dicsőség mezején is a hajdani kőszikla mellekből fakasztott vérforrások helyett, fejből szivárgó tinta patakok kígyóznak mindenfelé.

A köznyelv mellett minden nemzetnek ekkor is művelni kellene a magáét; s két nyelvet meg is tanulhatna mind a két nem; s minden nemzet egy nyelven tudván szólni, az egymás megértése milyen egybefoglaló kötél lenne, (amely Hazánkban is oly kívánatos volna); s mely közelítés lenne ez az emberi nem egyezségére.

De mikor hozza fel a szeretet bús anygala az ezredek elpiruló reggelén azt a napot, mellyen leolvadnak a csak ön sebet érző kevélység jégvárai; s feltámadván kiki, mint megannyi senyvedő halott, külön kriptájából, a setétben egymás ellen hadazott testvéri karok, megismervén egymást köz ölelésre ragadtatnak; s a köz Templom kiderülő boltja alatt minden szívből kivetttén az Én-bálvány, mindegyik egy véghetlen Atyával s egy világgal telvén meg, egy nyelven zendül meg a földről az első Mi Atyánk! égi boldogsággal mosolyog vissza a végetlenség, az örökkévalóság szeretetgyűrűje ragyog a föld körül – a belső teremtés első hajnalát örömkönnök gyöngyözik – s az angyalok odafenn dicséretet énekelnek.

Ekkor lesznek egybegyűlve az örökösök az Új Testamentom teljesítésére – arra az osztályra, ahol csak mindennek juthat minden – a közszeretet mennyei kincse az.

De mikor értjük meg, hogy mindnyájan elesünk ezen tulajdon magunk ellen dühösködő háborúban? s mikor záródik be Janus-nak az első Kain-tól fogva mind nyílván álló ajtaja? Egymást szagató fenevadak ordító pusztája az, melynek az Égre az Isten képeivel kellene vissza ragyogni; elszakadt az odakötő szeretet szent lánc, s az elsötétült csillag számkivetve bujdosik – azon kevesen, akik keresik egymást, sem találhatják fel – s a legmelegebb szívek is

magányosan vernek a mindenfelől kizáró jégfalak közt – egy zivataros éjjben fut ki-ki külön lámpásoknál haza, félve mindentől, leginkább egymástól – mikor lesz az a mennyei szó, melyre a magát emésztő rivó zúrzavar sötétségében világosság légyen? ha nem csak szájjal, hanem egymáshoz közeledő szívvel kérnék, eljönne az Isten Országa – s e kősziklás szigeten való utunkat, ahelyett, hogy nehezítsük egymásnak megkönnyítve, vígan érkeznénk a tengerhez további utunkra. – Akármely kicsi is ez élet, nem megvetni való; mikor felsőbb kötelesség kéri is, nagy árara mutat, amelyért eladó is; nem végcél ugyan, de amint eszköz egyfelől a továbbira, cél másfelől magában is. – S oh! amit most úgy megrútítunk, mely széppé tehetnők; hogy nemcsak a jelen nyerődnék meg, hanem szebben növekednék a belső ember is, s a halált is úgy néznők, mint egy méb szebb világ bábáját – midőn ez a föld alól a napra utat nyitván, a megnőtt szárnyú új angyalt leszállott kedvesei repítik a mennyre ki – s a felsőbb Természet mint egy anya a fájdalom után mosolyog az újan szülöttnek. – Csak új életre mutat az új domb is, mellyel az anyaföld méhébe fogadván, virágokkal szőtt zöld leplét reményszivárványok alatt kapja vissza. – Sőt mikor a sóhajtások a szemekre fellegezvén, a sírhalmok nefelejéseit könnyekkel öntözik, a sirattak a menny tornáciból néznek alá – s mikor elaludt képeik felett a pászit hánykódik a nyögő szélben – mulandóság s örökkévalóság tenger habjai – honvágy – (semmi emberi szó ki nem mondhatja, s a muzsika is csak inkább sebesíti az édes fájdalomtól sajtó szívet –), azt súgják lelkeinkbe: Ne szomorkodjatok! ah! hogy nem mondhatjuk meg, melly idvesség az Istenhez közelebb – tőrjetek békével, s higgyetek! – a végetlenség mennyei mágnese, ami a nemes lelkeket vonja, itt van.

Újabb gondolatok az igazságról és szeretetről

(1834)

Ha az *igazság és szeretet* (mennyei testvérek) meghasonulhatnak; a' választás kész, inkább tudosság nélkül jó, mint úgy nevezett 'ségi lenni rossz szívvel: mindazonáltal a' vétek is nagy-részt (ha nem az ész' gyenge partjain átrontott indulat' árja), a' tudatlanságnak (bár minden iskolai tudással is együtt lakható) leánya lévén: a' tökély az értelem' világító világosságában 's a' szív jótékony melegében áll; és e' kettőnek egyességéből gyúl azon égi lámpás a' földi éjjben, melly az Isten' Országá' nappalára vezérel. –

Mellyrenézve 'a midőn bár edjfelől csupán Mathessissel félszeg is az ember még az esméret' körében is; de másfelől a' kinek szemét a' Mathesis felnem nyitotta, olyan vak a' természet' nagy nézőhelyén, a' milyen süket a' belső még szebb világ' harmóniájára a' legnagyobb tudomány is jó szív nélkül, (mint a' ki csak látná a' Paganini' halvány arczáin az elragadtatás' verejtékét gyöngyleni-le, a' mennyei hangzatok' hallása nélkül): ha nem elégs, de szükséges lévén a' Mathesis; ezen munkácska is a' jó czélért szenvedtessék meg; 's mind a' formai, mind a' formai, mind való hibáit mentse a' formai, mind való hibáit mentse (az író' kedvetlen körülményein kívül) az, hogy kedvező reménységár siettette, hogy annál hamarébb kezdődjék el a' gyermekeknek mathesisre való taníttatása – éljen legalább, míg czélarányubb jön ki, akkor a' bocsánatról lemondva, örömet meghalván. –

Addig pedig vagy két gyermekkel tett próba ajánlhatná, ha következő ellenvetések nem lehetnének:

1-ben hogy könnyebb a' hol a' jó föld kész a' mag' elfogadására, 's nem kell még burját tövist írtani.

2dszor hogy kénylegesebb (tehát többektől választott) mód, a' tanítói készülletet nem kíváno köz számvetések' napszámi kevés óráit az úgy nevezett *inaequalis divisioval* koszoruzni meg; tanítsak inkább az *aequalist* vóltaként, tudományi értelemben, 's még az erkölcsiben is; az hol a' természet' 's szerencse' egyenetlenségeit a' szeretet egyenlőitse; – ámbár egyébként is a' bú és a' halál, fenn közbül és alatt köz 's itt edjetlen bizonyos örökség; 's halál előtt a' legmosolygobb boldogság is csak színellő szappanbuborék.

7 Forrás: Az arithmetikának, geometriának és physikának Eleje a' M. Vásárhelyi Kollégymbéli alsóbb Tanulók' számára a' helybéli Professor által. Első kötet. Maros Vásárhelyen 1834. Nyomtattatott a' Maros Vásárhelyi N. Ref. Kollégium Betűivel Felső-Visti Kali Simeon által. pp. III–V. A tanulmányt betűhíven adjuk közre.

3dszor olyan kevés időt hágy a' sok egyéb a' Mathesisre; hogy csak nem az aratás előtt való napokban vethetnek valamit, hasonlólag az edj esti komédia alatt nőtt zöldséghez: valóban az eredeti nyelvű Magyar, a' magáén 's más hazai nyelveken kívül (a' mellyektől mentt a' Német, Francia 's Angol) sok idegen nyelveket kéntelen tanulni; 's még azon kívül is sok egyebet (csak nem mindent) egyszerre tanulni, nem a' *Horatiusok*' hadi fortélyja, a' sokat külön győzni meg, (*Divide et vinces*); – a' külön jól készült részeket, mint a' dongákat az abroncs, a' systema lelke egybekötné – (mikor lesz, hogy az emberek közt is, minden különöket, a' testvéri karok' szent abroncsa egyesítse!) –

Mind ezeken is az idő segíteni fog. Közelebről pedig ezen a munkácskára nézve (míg czélszerintibb lesz), okvetlen megkivántatik; hogy a' ki tanítani akarja, készüljön rá, a' legkisebbnek látszót se véve könnyűszerűleg; a' gyermek pedig, a' ki megakarja tanulni, figyelmezzon a' dologra, nem csupa szót tanúlva. –

Tanulni kell, nem csak itt, hanem az egész örökkévalóságon által is; véghetetlen a' világ' könyve. – A' mint formálódunk az alatt, míg itt felsőbb Anya mintegy félszázadig méhében hordoz, úgy születünk túl; az itt elmúlatott Mathesist is túl kell kipotolni; – 's az erkölcsiséget levetkező túl nyomorékon születik: – az utóbbi legyen indító ok a' más nemnél, hogy a' jövőendő életbeli szépségére fordítsa nagyobb részét azon igyekezetnek, melly majd mind a' jelenre amannak kárával fordítatik – az első indítsa a' férjfiakat, a' henyesség' 's hiúság' posványain fölül sas-szárnyakkal emelkedni a' tudományok' örök naplámpásokkal tündöklő egébe –

A lélek két fő tehetségei⁸

(1834)

A' léleknek két fő tehetségei: az esmérő, és akaró. Az esmérőnek főmunkái: a' maga eleibe terjesztés, összehasonlítás, elválasztás, összetétel. Az akarónak pedig vágyjai: megismerése a' világnak, mellyben a' lélek találja magát; és mindeneknek, valamik élnek és éreznek, megegyező kedves létök, a' közszeretet' napfényén; és a' külső és belső világban, mindennek egybehangzatja' szépsége. Mellyekből származik a' Fő okhaz s' KÖZ ATYÁHOZ háládatos felemelkedés.

A' világ' megismerése' vágyjától lelkesítetve, a' midőn körültekintünk, 's látjuk, hogy fák, füvek, virágok, hegyek, mind bizonyos formákkal bírnak; a' csillagok bizonyos rendben állanak sat.;'s találunk valamely olyan tárgyat: mellyet valamely mástól, (megválva valamitől) megkülönböztetni nem tudunk, 's találunk még mást is, a' mellytől az elébbiek közül egyiket is (megválva valamitől) nem különböztethetjük meg, 's azután meg mást mindtovább: ezeket összerakosgatván, az a' sajditás támad, hogy a' léleknek ezekre nézve tisztába kell jöni, a' külső világ' megismerésére. Azért erre indul ki.

8 Forrás: Az arithmetikának, geometriának és physikának Eleje a' M. Vásárhelyi Kollégymbéli alsóbb Tanulók' számára a' helybéli Professor által. Első kötet. Maros Vásárhelyen 1834. Nyomtatott a' Maros Vásárhelyi N. Ref. Kollégium Betüivel Felső-Visti Kali Simeon által. p. XI. A tanulmányt betűhíven adjuk közre.

Szemérmes és szerény az erény⁹

(1843)

Jollehet mintegy a' nemzet' tavaszán az egész tollas seregből mindeniknek joga van saját nyelvén szólni – 's azon 'sényi-legiónak is, mely minden honi fábrikákból, hol a' könyvtárok' 25 elemei taníttatnak, szüntelen omlík-ki, tűzi gyakorlatait elkell nézni: mindazáltal hovátovább a' virág hullást gyümölcsöző nyárnak kelletvén követni, a' belső élet-fáját nedvétől fosztó jövésekkel,¹⁰ 's béültetésekkel elfojtani minel kevesebbé kellene. De terjedésében van még a' ragadó kország; 's több író készül mint olvasó, 's többen olvasnak csak azért hogy írjanak, 's tám olvasni is azért tanulnak, hogy írók legyenek –'s csak hamar a' Minerva' széken ülő napszámosságainak hagyva a' tudományt, a' dics' mezejére szállnak ki; az holott gyúlnak az észlángok, 's mint hajdan a' vér, omlík a' tenta mindenfelé; 's papiros-nemesség váltja fel a' hajdoni tartósabb bőrre irttat, melynek a' küllel belőlről egyebet nem, de el kell venni a' hűséget, hogy ne legyen szükség a' nemesítő állatnál keresni –; 's mind a' kettőnek cimerét, a' pirulni nem tudó akár papirosra akár bőrre, az emberi arczra szálló kerubnak kell írni.–

Szemérmes és szerény az erény; 's az igaz ész, akár kicsi akár nagy, a' nyilván tettel sem dicsekszik, nehogy előre kérkednék – tökélyt nem igényel, 's magából bálványt nem csinálván, mást irigység nélkül méltányol – ki-méri keskeny mezejét, 's azt csendesen mivel a' hon' 's emberiség' első 's alsobb rangú csillagai' ege alatt: állandó, a' maga 's más idejét megkiméllő, a' bút 's kísértetet elűző munkássággal; mivét is cégér nélkül adja a' közre – nem elegyedik a' vakító tolvaj-lámpák közé, bár szokszor kicsi hóld saját világu napokat olt ki – nem buzdításokra mozdul, sem a' változó szellőkkel szállingozó babér-levelekre, sem a' divati kövek' emelkedésére; 's elmaradva az' oszlop-vágyig nőtt koszoru-vágytól ragadott, 's a' szél-ró'sán támadt újirányra hajlo észlángoktól, csak annyit vár, hogy lelki esmérete adja meg, hogy megtette a' mit tehetett. Valóban, vagy van tett vagy nincs; ha van, az az oszlop (a' mekkora), 's mire más? ha nincs tett, nincs miért –; a' természetben maradnak oszlopok, péld. kóro a' virág után, 's kell is a' ki alutt észláng vagy gyertya felibe mást. péld. mili fehér oszlopot tenni – 's bár az emberek' helyibe is kövek helyett emberek állanának! de így az a' ritka szerény, a' ki tudna írni, 's nem találván elég okot, nem ír, hogy az-alatt jobbat tehessen,

9 Forrás: [Bolyai Farkas]: Előszó és Bővezetés. A' Marosvásárhelyt 1829-ben nyomtatott ARITHMETIKA ELEJÉNEK Részint rövidített, részint bővített, általán jobbitott, 's tisztáltabb kiadása. A' szerző által. Marosvásárhelyt, nyomult az ev. ref. kollégyom' betűivel Felső-Visti Kali Simon által 1843. pp. III–XXXIV. (Részlet). A tanulmányt betűhíven adjuk közre.

10 hajtásokkal

(mert minden író egyéb kötelességből mellőz) 's más idejét se vegye el, kitünőbbben álhatna a 'sénik' kövekkel sűrűdő temetőjén.

Ritka az igaz *génie*: századoknak oly elme-virága, melynek magvairól csak csináltak lesznek – 's élet nélküliek mint a' Rapbael' képe, ha szintén a' halál ahhoz ment is helyette – Ilyen a' pluralis nélküli szókhaz tartozó *Shakespear, Paganini*. –

Vagy oly forrás ez a' lelkek' országában, mely végig növvő nagy folyammal mind tágasabb mezőket nyit. –

Vagy oly támadó új nap a' belső egen, melynek a' jövő idők' mélyjébe hatnak sugárai.

Rendkívüli factumnak factoraiból áll, 's csak edjik magára nem hozza a' factumat elé: kisebb sereggel ugyan nagy generalis ármádát vér, mint *Socrates, Rousseau*..; nagy Generalis nagy erővel, *Plato, Archimedes, Newton*, 'sat.

De a' többet is az adta, a' ki a' kevesebbet, 's amaz többről számol; 's ennek is állandó akarattal valami (bár alsobb rendű) sikere lehet – *Gutta cavat*... a' természet is csinál fővény-szemekből követ; – jó fárol oltott csemete is teremhet, 's edj széllel jött magból nagy fa nőhet, másról gyujtott gyertya is világozhat kis köreben – 's a' patak is segít vinni a' tengeri hajókat.–

'S sok féle az ész, mind termésére mind lakhelyére nézve: ritkább a' *monoecia*, közönséges a' *dioecia*, mely csak mással közösen terem; – némely sokkal szebben virágzik de termés nélkül, mint rendszerint a' teljes virágok – némely elején más későn érő, 's jobb vagy rosszabb gyümölcsű... 's vannak mindég virágzók 's termők is – 's némely burjánnak oly ereje van, mely a' pompás virágnak nincs – 's kisebb elme is tehet mit a' pompás virágnak nincs – 's kisebb elme is tehet mit a' nagyobb nem.

A' lakásra nézve: nagy vagy kicsi legyen a' ház, fő dolog, hogy ki lakik benne; de a' nagyban, ha honi gyujtók által jól kivilágittatik, sok vendég mulathat, sőt sötéten is foliántoknak minden szalmájukkal adhat helyet – a' kicsiben a' szegény gazda alig fordulhat meg, de az ég kis lyukan is bájóvén, legalább edj igaz könyve lehet – 's kicsi tokban is az óra azt mutathatja, mit a' toronyban, haszintén nem mondja is a' városnak – 's hegyek vannak meddő homokból is, 's alig emelkedő halmokban kezdődhetnek kincs-erek –. De igaz, hogy a' nagy siskak több pálinkamérget adnak, mint szeszt az üveg-rétorták: 's azért valamely könyvnek megítélését legkevésbé vétnék el a' nagy siskas birák, ha a' siskat cirkalommal (tehát geometrice) mérnék meg, 's úgy elolvasni se kellettén, legkényelmesebb volna; a' megholt szerzőnek is csak kaponyáját kellene megszerezni, a' mikor az is nyilván meglátszván, hogy a' lélek' 'sellérei mekkora dombokban laktak, semmi kétség nem maradna. *Rousseau* ugyan az elsőt (a' mikor *Gall* nem volt még) babonának mondotta; a' másikról *Nápoleon* mondotta, hogy mikor a' természet különöst készít, művészetét ujjak nem

tapogathatják ki –:

De tám amannak se volt az eszének elég nagy a' háza, 's ennek is tám nem afféle közönséges dombjai voltak. És így ha nincs efféle adat, a' munkát kell megnézni, 's az ítéletet megislehet tenni; hogy különben jó volna, ha a' csont-váz kétséget nem hagyna. – Így a' számírást feltalált Indusnak kaponyája porrá válván; azt vagy méltányolni többé nem lehet, vagy elébb megkell itélni, hogy nagy kaponyája volt.

Azonban az efféle bolondság sok ifjat előre elcsüggeszt: de ezért bátran tanulhat, csak ha kicsi a' feje, ne tölcse csúrt kívánó szalmával.

A' kaponyai nagy üregek iránti minden tisztelet után, végre csak az a' kérdés: mít vitt, valaki, akár anyagilag, fővenyet, vagy téglát avvagy szeglet-követ, akár építészeti, a' tan' diplomára? 's nem vihetett volna-e többet?

Az 1ből 1 et, vagy ezeret ezerből adók, egyenlők arra nézve, hogy mindenik oda adta mindenét; 's csak az a' különbség, hogy annak a' ki többet adott, több volt adva – 's a' ki legtöbbet adott is, az érzi leginkább mely kicsit adott; Newton magát a' megmérhetlen tenger' szélén néhány csigát kapott gyermekhez hasonlítja? Hát más mihez hasonlítson? Hiában igényel akárki többet mint a' mi – hiában kívánja letörpíteni az oriásokat, 's leontani a' bálványt, hogy maga áljon helyébe – Senki magasságát 1 singel se nevelheti, 's a' ro'sabokor a' tölgyfát el nem érheti 's ez se virágozhat ro'sát – Legbiztosabb mód a' megnyugvásra; magából nagyot nem csinálva, akármely nagy nevek után megelégedni az evangéliomi hív szolga névvel: ezen edj nevet kéri a' szerző is, ki a' kevéssel, a' mi keveset éppen nem kedvező körülményei közt lehetett, szerezni nem mulatta el; csupán az igazság' szeretetétől vitette, a' nélkül, hogy írónak készült volna. –

Mind e' mellett is pedig, miután író lett, kötelességének esmeri (minden lelki esmeretes íróval együtt), mint edj ítélő-szék előtt megmenteni magát 's megmutatni, hogy nem csak semmivel terhelte elég sárban a' kimivelődés' szekerét. –

A' szerző' mentsége következő.

Elsőben az, hogy megvénülve is helyeselvén azon utat, melyre még fiatalon csupa gondolkodás által ment; tisztáltabban reménylette előadni; bár a' késő ősztől csak úgy lehet asszu szöllöt várni, ha nyárban jég nem érte.

2szor az, hogy a' szerző, tanító lévén, az első kiadást részint könnyítendőnek, részint, bővítendőnek látta; 's a' *Tentamen* nevű déák munkájának legalább első darabját valamennyiben nélkülözhetőbbé kívánta tenni.

Hogy pedig nem csak a' rendszer, hanem sok egyebek szokatlanok, két oka volt: szem-betegség 's tudatlanság. Ugyan is bizonyos szerencsétlen esettel lett szem-baj miatt az

orvosok oly élet' emét javalván, melyre szem nem kell; a' szerző igen kevés mathesisi esmerettel, kénytelen volt, míg szeme erősült, csupán gondolkodva tanulni. –

Az út-módon kívül, az olyasbbak a' *tartalomban* megkülönböztetvék.

Az igazsághoz tiszta szeretettel 's tani okulatal irandó ellenvetéseket sz. közönséges iratokban köszönettel fogadja; haszintén az által jobb útra világositattnék is – oly esztelen ön-hitt nem lévén, hogy tökélyt állítson mivéről, annyival is inkább, hogy a' minden munkáiban későbbben latott hibák mutatják, hogy sok egyébtől vonattva el, edjikke se volt elég ereje. –

Végre engedelem légyen mindenről! *1ben* hogy a' beszédes vénség kicsi udvarnak akkora kaput nyitott: *2dszor* hogy mint a' gyermek, míg középpontnak nem tanulja tenni magát, szótárába nem téve a' (philosophiába tartozo) *ént* magáról mint másról úgy beszél, sz. is mint megvénülve majd *2dik* gyermek a' ként szoll; *3dszor* hogy a' nagy nevek közé nem illve, a' temérdek laistromot se szaporítja.

Vagy ér valamit, vagy nem: ha van becse, nem a' név adja – ha nincs, mire a' név? tett adja a' névnek az életet, nem megfordítva, 's a' tett él név nélkül is. Mindennek a' mi átmegy a' földön, nyoma van; 's minden nyomoknak együtt marad *ország-út* neve is. S mire az Océánban tudni, ez amaz csepp melyik völgyről jött? ezen külön név nélkül is ott van, az egésznek oriási neve alatt.

Bévezetés.

§. 1. A' ki tudja honnan, hány 's micsoda világokból, mintegy aluva hozatott, idegen helyt ébredve fel, azt kérdi: hol vagyok? mi vagyok? 's mit kell tennem?

Körülnéz véghetlen környében – 's járatlan az itt találttaktól tudakozódik – 's vi'sgálni indul.

§. 2. Lát valamely *A* tárgyat, 's valamely *B* tárgyat, 's ha *A* nem *B*; *különbözőnek* mondja *At Btől*, 's *Bt Atól*, vagy *másnak*.

§. 3. Ha *A* valamely *C*ben van, *Ct* az *A helyének* mondja. Ha *C* más *D*ben van, 's így tovább ha péld. *E* jön ki, s *E* nincs másban: ezen *Et* az *A utolsó helyének* mondja. Péld. a' nap az ürben van, 's az idben is van, 's az ür is az idben van; mely is utolsó hely.

§. 4. A' környben láttatik azonegy különböző helyeken is, 's különbözők azonegy helyen: az egész körny elgondoltattván, marad az ür; 's minden képletet elgondolva, az *én* marad; 's mind az ür mind az ürbeni, 's mind az én mind az *énbeni* különbözők, 's a' különböző helyeken azonegy, 's az *énben* is azonegynek léte és nem léte is, felsőbb helyben van; mely *idnek* mondatik; mely is utolsó helye az az ürü világnak; 's az *énnek* is legalább

edjik utolsó helye.

Az űrnek 's idnek milységeiről van a' *Tentamenben* 's valamennyire itt alább is.

§. 5. Ha valamely *A* az idnek bizonyos részében *B*vel van; erre nézt nem *változottnak* mondatik az idnek azutáni azon részében, melyben ugyan *A* az említett *B*vel van: de ha ekkor *B* nélkül van, *változásnak* mondatik. Kérdés támad; mi a' környbeni változások közt változatlan? felelet az űr, a' mennyiben csak abban változik, hogy most ennek majd annak adhat helyet. Az *én* beni változásokra nézt az *én* változatlan azonegy, 's az id minden külső 's belső változásoknak óramutatója.

§. 6. Lát az *én* továbbá más *ént*, meg más...; 's az űri világtól különböző bel-világ nyilik fel.

§. 7. Kérdeni jön továbbá: akármely változás, sőt akármely légyen, az miért van? az-az előzte é meg azt valami, a' melyet ennek szükségesleg követni kellett? 's úgy látszik, hogy' a' mi van 's nem volt, ilyennek kellett megelőzni, mely is *oknak* mondatik: és így minden változásnak is oka van, mely *erőnek* mondatik, és ez *külső* 's *belső*, mint a' változás.

Jegyzés. A' változatlan öröktől fogva lévőknek ily értelemben nincs oka: de a' nap és a' sütése ugyan, nem lehetnek edjmas nélkül, még is mindenik sütést külön a' nap előzte meg.

§. 8. Mindent a' mi van, megesmérni, 's minden változásokat utolsó okokra 's törvényre vinni törekszik az *én*.

De ezen útjának elején kérdés támad: melyek azok az alap-igazságok, melyekhez kétség nem fér? 's mimódon lehet ezekből következtetni? Ezt lehet *Tan-tan* nak mondani.

§. 9. Az alap-igazságok közt az is kérdésbe jön, hogy az a' mit gondolatomtól függetlennel látok, van-é a1 gondolaton kívül? 's a' jelen-életem nem csak edj krápulás álom-é? melyből a' gödörbe esve ébredek fel, örvendve hogy csak láz-képzelt volt.

Jegyzés. Péld. hogy' a' világ szív nélkül mosolyga, 's a' szívetlentől kinzott szívek sirtak – eszeveszett futás fárasztta mindent el, 's a' haladás' órája állott – 's mind kü'sde a' két óriás Árimán és Ormuzd – 's mind vérzék az időnek fegyveres bajnoka alatt az örökkévalóság' kedveltje a' fegyvertelen erény – 's hogy támadtak a' számtalan árnyak mindenfelé, semmiből növe fel 's le kicsidülve enyészve el – 's hogy ette edjik árny a' másikat; egyenesen szakgatva vagy csinoson készítve el rövid textusu hoszszu tüzes kalanddal – mint a' kicsi magvu csillag fárad az egen, míg hoszszan tüzesülve a' naphoz jut.

'S mily bohó szín-játék vala: a' gonoszság angyalnak öltözve igazában jádzotta azt magánál az angyalnál – 's a' csalárdság is törvényes mester emberek általi ruhában igazabb volt a' meztelen igazságnál – az eltakaró szemérem 2szer kettő 4nek is fige-levellet kívánván, hogy ne is jútna a' hová nem kell –; 's minden azt a' mi ő nem, jobban szerepelte; a' fa-vágó

könnyebben bírván a' nyiretyüt mint a' fejsze-nyelet, 's a' hús-vágó könnyebben szelvén 's mérvén a' conust, mint a' má'sás csontokat – 's annyira megkönnyült minden nehéz, hogy a' hegy is, a' szülés' nehézsége után igen könnyet szült.

De minden felfordultság között, a' hradó csengetyüre, értelmetlen hagyva a' játékát, leesett a' kortina: 's azután új todalék-játékra, a' ki alutt gyertyak fáklyákká, 's a' csengetyü vándort kísérő harangá nővén, a' torony' komoly' szavával halkal indultak a' nézők, válási-zene kísérettel; szívekre hullámozottak a' hangok –; 's végre mikor az idő' gyermekét át-vette az örökkévalóság; nyögő sohajak törtek-ki – sötétebben gombolyagtak a' fáklyák füstjei, láng-villámok szakgatták az emelkedő felhőket, 's könny-esővel dörgött-le a' föld – a' más világ' ajtaja meg nyílt a' kopogtatásra, 's az azelőttire örökre bé-zárodott.

2. Van ugyan, a' mi ha álom volna is ez az élet, nem csak az álom' valójáa mutat, hanem ezen valóval az álomból is öszvekö: és erről valamint arról hogy vagyok, kétkednem nem lehet; nyílnak is (mint alább is mondatik) a' belső szemnyilással 's a' szív tisztulásával oly hit-virágok, melyek még itt axiomákká 'sendülnek – 's mosani axiomáink is ezelőtt nyíltak.

§. 10. A' *tan-tannal az én*, egész környét magával 's minden *énnel* együtt, tehát a' kül és bel-világot vi'sgálni indulván, igazász lesz; 's az *Igaz* lesz az *első* örök *vágy*; az igaznak leánya leendő a' *szép*, 's a' kettőnek származata a' jó: az örökkévalóság' élet-fájának, oszlopa, virágzó koronája, 's mind tökélyesülő gyümölcse, és így a' *való igazász*, *szépész* és *jóász* lesz; oly háromságban, mely bizonyos értelemben egy; 's az utolsóba megtestesültt szépnek az első adja a' csontulatát.

Ugyan is az igazász sötétben kezdvén magában 's magán kívül tapogatozni: hová-tovább világosodik az éjj – 's majd a1 végeesség' fellegeit belső hajnal aranyozza – láttatlan nap' fénye jelenik edjmáson – bel-tavas' melege érzik – 's mennyei virág nyílik azon nap felé hajolva, melynek ereje hatja-át a' véghetlent, 's adja az életet mindennek – a' melynek világa a' bel-világ' lámpája, melege pedig minden ént edjmáshoz mind közelebb olvasztva, arra felé indít, a' honnan azon világ, és meleg jön. Ez azon eredeti szépség' napja, melynek csak homályos sugárzata minden szép – 's ez azon közép-pontja a' belvilágnak, mely az onnan eredett testvéreket edjmáshoz 's együtt magához vissza vonja. 'S ezen belső egyességre végnélküli törekvés a' jó, mely is az *igazság*' oszlopán nyílt *szépség*' virágának *termése*; és a' *Jézustól* tanított *szeretet*: 's így az *igaz*, a' *szép* és *jó* maradó vágyai lesznek az örökkévalóság' utazójának. –

Jegyzés. 1. Ugyan ez a' bel-ég, mely az ő napjának szülöttje, nyilvánlik a' külnapi égben; 's megfelel edjik a' másoknak: az igaznak a' kül-világ csak véghetlen könyvet tart véghetlen iddel –; a' belső szépnek külső felel meg; 's a' szeretetnek mintegy álom- vagy

árny-képe a' köz vonzódás – sőt az ének asymptotai közeledéssel is edjé nem lehetőségének az áthatlanság felelmege; ugyan is (mint alább leendő) végnélkül finomuló testülettel, mindenik én külön egyénnek maradva, közelít végnélkül edjmáshoz; 's együtt is mind nagyobb haladással tökélyesülve az edjedüli tökélyhez mind közelebb mennek, de mindig véghetlen távra maradva, mint az úrnek vége el-érhetlen.

'S végre más erők is mind a' két világban tartják mozgási életben a' két eget; 's benn is mint künn minden öntengelye körül forogva forog a' központ körül.

2. Ezen előlegiek után következik a' három fő pontról szólni.

§. 11. *Elsőben az igazra nézve:* legelső a' *tan-tan*; azután, mint a' *historiában* a' helyet kell tudni előbb: jollehet hogy *Kain Ábelt* hol ölte meg, nem tudatik, hanem ha *mindenütt* a' felelet –; 's a' dolog még is nagynak marad – tám azért-is hallgattatik el az év' első napján a' *Kain* név, hogy azután sohól se fordulva elé, év-vezérül légyen – A' kül-világ' helye az *úr* 's a' legközelebbi bel-jelenetek' helye az *én*, 's mind a' *kettőnek* közhelye az id, jönek vi'sgálat alá: még pedig előbb tisztán, minden benneki változásoktól (tehát azokat elérő erőkötől is) elvonttan; azután mind azon erőkkel, melyek ez amaz feltétellel lehetnek; végre azokkal melyek voltak, vannak, lesznek –; ugyan is a' jelen a' múlt' leánya, anyja a' jövendőnek; 's ezen edjetlen szülött felsőbb lényi feladat a' jelenből – de ugyan az különbözöktől származhatván, jelenből a' mult nehezebb feladat. –

Innen lesz *úrtan*, *üdtan*, *éntan*; előbb tisztán, azután erőkkel párosítva; 's ez is előbb közönien (úgy mint ez-amaz fel-tétellel) 's azután különien a' valóban lévőkre alkalmazva.

Az énben (tehát a' belvilágban) felsőbb erő jelenik meg: képek lebegnek az én előtt, melyek között némelyek mozdítják; 's a' midőn ezen képek vagy a' jelen' határain belől vannak' vagy túlnnan a' véghetlenből sugároznak, az én felnyitja az idő 's örökkévalóság kép-tárát –; 's ha a' szentek' szentéből a' szépség mind szépülő bájfénye minden más erőköt meggyőz, az akadályok számítása következik, 's ha ez is győzelmet ígér, azon belvilági felsőbb jelenet születik, mely *akarataknak* mondatik; mely a' teremtői *Légyen!* szóban nyilvánlik, 's a' melyet *Lőn* követ, ha a' számítás el nem vétődött, vagy győzetlen más erők nem jönek közbe; 's az *énnek* az égtől adott szabadsági nemes levele azon szükségességgel pecsétlődik, hogy nem teheti, hogy ne akarja a' jót. Ha a' született csecsemőnek minden erő-csiráji, 's jövő körülményei megadattatnának, felsőbb lény, egész életét, mint edj bujdosó csillag' utját, 's hogy mit fog ekkor s ekkor akarni, felszámíthatná. –

§. 12. *Második pont: eredeli szép* a mindenségben nyilvánlott edjetlen, a' kihez minden, mint edj szeretet-gyűrű a' fejéhez, az örök szent kört zárni vissza-tér –: midőn minden külön *én* nek mind lét-szerinti mind örök vágyjainak ősz-hangzati teljesülése köz vágy, 's

mindeniknek öröme és fájdalma 's ereje mindeniké leéndvén, mindenik külön én megvéghetlenül –; 's meg születvén a' mit az idő annyi fájdalommal méhében hordoz –, megvilágosodik a' legfelsőbb oltár – könnyekbe olvad-le a' menny – 's az újanszülettnék neve *Szent-egység*: az angyalok' éneke félbe szakad az öröm miatt, mikor a' számtalan millió szívek azon egy véghetlen mellben vernek – 's minden ellenségek testvérekül érkeznek az atyai karok közé. –

Addig folyjon a' jó *Lethe!* míg mosolyba végződő sohajjal tekintve vissza, tovább haladunk az örökkévalóság előnkbe nyíló gyönyörű vidékein –: kicsoda kívánna oly kevés mennyeiért annyi izetlenséget 's poklot tartani meg? kedveseinket vissza emlékezés nélkül is titkos együtt-érzéssel megtalálhatjuk – 's az *én*, ha bölcsőjére vagy némely órájára nem emlékezik is, ugyan az; 's a' hiányra mutató barátság is, tökélyesülő életekkel végnélküli terjedéssel nyerődik meg. –

Megfoghatlan Edjetlen! miként nevezhetni azt, ki a' mindenben nyilvánlott, hogy a' minden edjje légyen – *Énje* minden *énnék!* *Fő Én!* eredeti kútfeje az *Igaznak, Szépnek, Jónak!* csak tükör által láthatni – legszebb képe a' *nap*, 's legjobb neve *Atya* – a' halandó, *Istent* mond: csak gondolatja is örökkévalósági birtokú *donációval* nemesít; 's csak edj szóra *nincsen*, ki alszik az egész mindenség' világossága, 's semminek sincs értelme – az egész természet' szépsége csak piperéje edj véghetlen halottnak, kít az ég temető gyertyákkal számtalan millio árvák sirása közt kisér.

De mikor az érzéketlen önzés' rút családja a' száműzött ártatlant jégmosollyal kíséri a' pusztára; 's az edjedül-hagyatott árva könnyes szemekkel nézve fel így sohajt, oh *Atyám!* *hol vagy?* mennyei zendülettel felel az ég-föld – élénkül minden – zöldül 's virágozik a' pusztá – 's megvilágosodik, midőn a' *Véghetlen* egy sohajtó szívbe leszáll – 's a' világot potolja ki azon edjetlen tan, ki előtt a' gonosz akármely dicsfények között reszket. –

'S eljön, hogy a' bel-mágnes ki mutassa a' köz Atyát –: nincs vonzás vonzó nélkül; csak edj élet kell még, hogy az itt már bimbozható hit virágának megérett gyümölcse legyen *Van Isten*, 's az egész mindenség' véghetlen pusztája el nem vesztető örök éden légyen. –

A' halál' anyala az, mely elébb az anyaföldi csics-tejtől választva el, minden új étellel edj-edj fátyolt von-el a' soha egészen fel nem fedhető eredeti szépség elől; ezen durva anyagban is (mint anya' méhében) készülő belső csecsemő, oly finom, az álgyutól bánthatlan testtel, 's oly érzékekkel születik, melyekről itt képzetünk se lehet – mint Sz. Pál mondja, melyeket szem nem látott sat...; itt is több érzék van ötnél; péld. a' meleg' érzését edjik kezében, azt különben mindenként használható erős ember elvesztette, mint a' ki valamely vagy mind a' két szemében a' világosság' érzését elveszti – mennyi a1 mit nem látunk csak

szobánk' falai közt, mivel az arra való érzék nints meg.

Jegyzés. 1. A' szülesnek 's születésnek is fájdalmai vannak, elébb a' megelőzők (falshe Wehe), azután a' mellyel a' csecsemő megszületik: de mind ezen fájdalokkal is olcsó a' megszabadulás 's azutáni öröm; nekünk is fájtt mikor ezen életre születünk, csak elfeledtük. Minden testben finomabb belső alakul, melynek mind könnyülő halál által kell új életre születni, vég nélküli tökélyüléssel, az Isten' színe előtt ima tüzével égő seráfígn.

A' mostani lét-alakban 9 hónapig hordozza az anya a' földi gyermeket, a' mennyei csecsemőre néztt leg főlebb 9 év teszen 1 holnapot: micsoda *potentiaként* növénd ezután, meglátjuk – Annyi igen hihető: hogy az elszikkadt agg testből a1 jó lélek gyönyörű leénd; 's az ily szépségre vágnyi kötelesség: és az itt legszebb testből is, az Isten képét elmocskoló lélek nyomorékot 's megbélyezett ábrázatot szül. – Az idő előtt elholt csecsemőknek pedig ad az örökkévalóság felnevelő dajkákat–

2. De ha valahová, ide illik *non ultra orepidam*: valamikor a' halandó az örökkévalóság titkai fátyolát elvonandó, álmába beszéllő lesz, az időből vett edjarabig sántikáló hasonlatossággal. A' bel-nap' erejének első mive a' kül-nap lévén, mellyel a' magában láthatlan világosság megtestesült, mondathatik: hogy ezzel a' véghetlen, a' két nap felé sarkazott mágnessé lett, 's mint az akárhány felé tört mágnes, a' véghetlenből az időben különbféle nyilvánlók is két-sarkuak lesznek; 's ezek közt is két olyan találkozhatik, melyek együtt tesznek oly új fokozatu mágnest, mely újra különbfélékben nyilvánlik, 's ez ismételtetik végnélkül. Vagy a' hullámszórtanból vétettvén valamennyire a' hasonlatosság, az mondathatik; hogy a' két nap' erő-sugárzatainak bizonyos találkozásával, oly kettős lény jelenik meg, mely már testes színülettal sugárzik; 's ha az egyesületnek valamely fokozatán két ily lények, arra egészítik edjmást, hogy erő-sugárzataik bizonyos találkozása, folytassa a' két naptól eredett eléhozást; ezek vonzódnak edjmáshoz, a' midőn ezen mind tovább ismételtt eset, a' kútfőtől viszi a' teremtés' folyamát végnélkül.

Azonban minden kettős lényben, a' kettőnek egyesületével mindenik fél szorosabban vonattva a' másiktól, eredetéhez vissza-vágyra ébred: a' bel-napi 's ősi fő-rész a' durvábbtól mind válva el, finomabbal marad, 's a' kevésbé tartott salak vissza esik; és tóvább az új finomban is a' fő-rész még finomabbat érlelvén, a' durvább újra vissza hull – 's ez ismételttettvén végnélkül, mind finomuló de elnem enyésző testülettal mind inkább vonódunk a' bel-naphoz, 's edjmáshoz, de mindig külön maradva. –

3. Ezen a' 2-dik fő pontról szollo (12 dik §) hoz tartozik a' *Hit-tan*: áldandók, valakik a' hideg zivatarok közt kétségbe-esett árván bujdosónak, a' mindenek felett jó Atyát megmutatták.–

4. De hogy a' fönnebb említett hitvirágai, inkább és szebben nyíljanak, 's itt és a' jövő életben meghozzák a' mit ígérnek; még itt meg kell tenni, a1 mit csak lehet: a' fenn írt vágyak' lehetőségigi teljesítésével nyílik a' menny –: *Plátó* azt mondotta, hogy a' *Mathesis* nyitja fel a' belső szemet az eredeti szépnek (az Istennek) látására – 's *Jézus* azt teszi hozzá, *Boldogok a' tiszta szívűek, mert azok meglátják az Istent*; soha szebbet 's igazabbat nem mondott senki. De az első is igaz annyiban; hogy a' mathesisi esmerettel néző mindenütt a' meddig el-ér, feneketlen mélységű bölcsességet talál – (edj csepp vizet lehet a' világ tengeréhez, edj gyertyát a' naphoz hasonlítani, de *Newtont* ehhez nem lehet); 's minél tovább haladva, annál több rendetlenséget látván rendé világosodni ki a' csak látszólag visszás plánéták' módjára; mind inkább sejti, hogy csak megérthetnők, minden ellenkezés harmóniába olvadna.

'S e' mellett a' *mathesis* ki is emelve ebből a' szűk honból, mintegy *Jákob-lajtorját* téve az égre fel, kioltja annak nap-gyertyáit, 's edj gondolattal mindent eltakarítva, a' világok' minden lármájától csendes szent éjjben, felsőbb világosságot gyujtva, vizsgálja a' mindenség' véghetlen helyét –; 's kincs-bánya nyilván eleibe ott a' hol a' kül-világból semmi sincs, a' túli érzékek még itt fejtődni kezdenek. – Végre mintegy 2 dik teremtés-képpen visszatéve a' világokat, meggyujtott lámpáikkal újra indítja –. Azután vissza szállva a' földre, a' legkisebben is szintúgy találja meg a' láthatlan napot, mint a' nagy égben – 's mint edj ármádával menőnek külön ereje megóriásul – magasabb polczra elevenül az élet; midőn a' minden szegletből mindenfelől edjmásra hatólag megszűnés nélkül munkás erők közt, a' véghetlen egészhez tartozni érezzük magunkat, 's együtt lenni féreg.. angyal.. 's a' véghetetlen mindennel – 's együtt vitetni az egésznek nagy céljára, az örökkevalóság folyamában, az edjedül változattlan maradó Felség' eleibe. –

Oh! de mind mondva is érezzük, hogy csak gyermekileg gyügyögtünk: a' legszentebb érzéseknek nincs is szava, 's a' mennyei mihelyt a' földi légre kijön, elhal –. Tartsa a' belső templomban szentjeit, a' kinek van – 's mutassa tetteivel –. Szép volt, hogy a' *Jehova* nevet ritkán volt szabad kimondani – 's szép a' nemzeteket 's világunk' elváltt részeit egybefoglaló tenger-gyűrűnek gyémánt-feje *London' Vasárnapja*; innepi csend a' legmiveltebb nemzet' fővárossában –; korcsma, kártya, táncz, szin...házak zárva, 's csak a' templomok 's a' házokban Bibliák nyitva – 's ugyan ott *Newton Istent* említve, kalapot emelt 's edj kis innepi pauzát tartott. –

§. 13. Az alsóbb rangú szép: *közvetlen* vagy *közvetve* szép.

Közvetlen szép, a' mi bár valamely képvonással az eredetire mutat: akár a' szemet nyitva, akár lát-csőt adva, akár az élet' napja' levitelével fedve fel felsőbb ég' csillagait – akár

a' szent fátyolan át-ható fényre emelve-ki az agyagból repesni a' kérub rokonok felé –.

Szükséges ez: részint irányunkat eszünkbe juttatni, részint arra eleveníteni; 's szükség a' léleknek jelen-szállása' alkalmatlanságai közül ki-ki menni honi egébe, hogy lélekzetet véve új tüzettel száljon le földi pályája' folytatására –

Legkisebb is ébreszthet túli világra: péld. a' kedvesseink' sirhalmán le 's fel intő fűszál – 's a' felette zöldellő fa' leveleibe érkező mintegy túlról sügo követ –. Hát az elfogyó szótárral néma szív' tolmácsa a' mu'sika! mely a' megszületni nem tudó érzést ki-hozza – 's a' melynek némely *Mozárti* vagy *Háydni* szavára, a' túl-világ felé fordul a' lélek, mintha odavaló rokoni szólítanak – 's mint mikor a' tavaszi napfényre olvad a' téli ablak, a' záro falak közül szabad égre kívánkozik. –

A szembe lángoló álgyuk is az edjmásra ontott romok közt, a' bánthatlan istenit ébresztik fel: a' legnyilvánosabb végességben születvén a' véghetlenség érzése –.

A' sors' mostoha ostroma, a' jó lelket edjetlen tanujával, villám-vezetős fellegvárba emeli, az honnan az egész világ ellen bátran, a' dühös viharra csendesen néz le – míg a' titkos bűnnel kül-fénybe zárkozott szív reszket az edjetlen tanú előtt. – Ez mind másokban keresi a' rútságát szépítő tükört; amaz magában istent és mennyet talál – 's minden boruját elmúló fellegzetnek nézi. –

Jegyzés. Kivételt mutat; a' ki (mintha az volna a' természete) mint a' vercse a' vérző galamb felett, mást lenyomva érzi jól magát, 's csak akkor nyugtalan, ha alacson célját nem éri – 's gyengének gúnyolja azt a' kinek nem csak az fáj, ha mást bántani talál, hanem az is, ha valakit jótétel nélkül bocsát-el: és így a' *rosznak lelki-esmérete jobbnak látszik.*

Drága öltözet ez a' test, 's nincs a' kin fel ne vétessék az árra; boldog a' ki csak földiből fizet érte, 's a' ki a' lélek-árru fattyu portékák' piaczn meg nem csalodik –: nehéz feladat az élet – röviden világultt meg-szakadása a' uagy éjjnek – mintegy fekete hajak közül piruló két arcczal – reggel rósa-szin remény' harmatjával várva a' napot, 's estve könnyel kísérve le –. Nincs a' ki magával számot vetve élete' estvéjén, a' nagy Biró képében ne büntesse a' minden törvényes bizonyság nélküli vádolttat, azon különös Forumon, a' hól vádló, bíró, tanú, azonegy személy –; de bukhatáson alapul a' biztos járás, 's az éretlenség mint a' páris-alma, mikor érik elpirúl a' nap előtt. – sőt a1 meg bánás' könnyei meny-csirájinak nevelő essője – a' tövises vad fának pedig egész koronájának le kell vágattni, hogy szeliddé oltassék; 's járuljon csak külső nyomorékság is a' belsőhez, ott az elvégzett pokoli kép –.

A' kínokat égi csend' mosolyjával szenvedett *márttyrok* vérökkel írva 's hősi halállal pecsételve hagyták-meg a' jó lelki esméretnek világ feletti hatalmát – 's mind azok, kik mikor azon országnak melyet Jézus kérni tanit, zászlója a' legnagyobb áldozatu életfáról az egészen

lobog, a' halál' rém-teli mezején belső kéjjel estek el –.

'S hát a' halhatlan 's az élők közt követőt hól találó *Lucretia*, a' kinek vére' nevelte a' gyermek Romát föld-kereksége' oriásává – 's az a' római nő, a' ki nem vihetvén a' tömlöczbe éhségre ítéltt öreg atyjához eledelt, szoptatva táplálta – nem bel-templomí képek-é? csak kár, hogy eltörtt üvegek védlen hagyván, a' bel-hiányt aranyos rámak pótolják. –

Nincs a' miben inkább érczhetni nemességünket, mint mikor az erény' tisztaságáért, az igazságért 's a' mások boldogságáért áldozunk: jollehet az utobbinak szinte csak a' szülékben, különösön az anyákban láthatni nyomát, a' kik magzatjaikat többnyire magoknál inkább, sőt néha annyira szeretik, hogy a' mint szokás mondani, meg-is eszik. –

Második parancs: *ne csinálj magadnak faragott képet!* valaki bálványt csinál akár gyermekéből, akár szeretőjéből – akár a' földalatti sárkánytól örzött kincsből – vagy akármit istenit az *Igazon*, *örök-szépen* és *Jón* kívül; azt legelőbb az ő bálvány-istene bünteti meg. –

Csak-ugyan az anyai érzést nem lehet a' legkisebb állatban is belső részvét nélkül látni – valami szent van abban – éghelyetes a' földön. –

Közvetőlegi szép, a' mi gyakorolja az eredeti széphez repeső belső szárnyakat, szoktatván szabadon mozogni a' felső sphaerákban (belső *gymnastika*): ilyen a' távoliaknak közel hozása, 's a' közelieknek hirtelen eltávítása. A' elsőhez tartozik a' legkülönbözőbbeknek észrevett hasonlatossága 's az ellenkezők' egysége, a' 2 dik a' hasonlókban különbséget mutatva a' közeliket mintegy eltávítja; sőt a' jelen-bájt vagy rémet tanit meszsze az időbe elé 's hátra tenni –; mennyivel kevesebb vétek volna, ha csak edj *Commando-szonk* volna *Fordulj!* hogy látnók a' szembe bájlónak hát-nyomorékságát. –

Az ily *gymnastikához* tartozik a' *számi össze-illet*, ürben, idben, alakilag:, 's színi, hangi, 's más mozgásilag – a' lét-nem 's meg-értés' fokozata szerint – 's ezekhez járúl még az egész' minden részeinek bizonyos célra megfelelő egyezete...

§. 14. De a' fönnebb írt szépség' jogait bitólja azon világ' boszorkánya, kinek minden milliók udvarólnak: ámbroziával, 's üdvet sűgó aeol-lantról jövő zefírek járnak körül –; hajnali 's esti piruló arcai közül harmatozó szemekkel ragyog mint csillag az égről – 's onnan a' légen le a' legalsobb mélységekre szálva, mindenné át-változik; 's akár a' légen repüljön, akár a' jeges tengerben úszson, akár a' földön nyű'söggjön, vagy mászson, mindenütt lángba borult ima kíséri –; 's még a' növény-országon is mintegy árny-vagy álom-képül átmenve, majd a' földről báj-kapcsokkal fogodzva áll fel, 's nőé válva mosollyal nézi a' lenyirtt haj-erővel kezében, míg Sámsonnak szeme tolyatik –; vagy tapasztalatlanokal két ró'sa-levélre örök vásári contractusokat írat – 's holtig kamatlanddó adosság levelet pecsételtet égő veres spanyol-viaszszal –; vagy Trojákat pusztítani szedi az almákat számtalan *Párisoktól*, kik közül

edjiknek sem adja *Urania* a' *Newton* almáját, melyről óltani is ritka kíván 's még ritkább foganik; minden csak a' másikról kívánván óltani, 's a' hajdoni fige-levelü almafáról; keresve az elveszett paradicsomot, 's az eset' keserü gyümölcsseit szedve – 's kerülve a' vissza-adatott élet-fát, mely a' legnagyobb példával áldozatra hívú, 's pillanati lemondásért örök életet ad. –

Ugyan is az időnek bálványa, a1 *Minerva* legnagyobb ellensége, minden igaz széphez nagy hozí tüzet magának vévő Istennő: melynek tiszteletére füstölnek a' jegék közzül lángoló Hekla-oltárok, 's áldozatúl égnek a' legszebb remények. –

A' jelen báj, mint a' kö a' kisebb de közel földre nem a' napra esik, egész jövendőt legyöz, 's ezen éjji fényű Sz. János-bogár a' láthatár' napját ki-oltja: de rövid vakságot tarthat; mert a' nap-fogyatkozás, 's a' kis éjji fény elmulnak, 's holtigi fogyatkozás maradhat. –

Semi sincs, a' mi az egész embert, kiben az ég felé emelt főnek a' földhez közelebb szív alárendeltetett, úgy fel-fordítsa: az éjji világu változó hóld, apadó növő, sárgán esőt, pirosan szelet hozó, 's a' kebleket kifosztók' 's más tolvajok' lámpása, írja az elsetétültt kamarába edj regényes pillanat alatt a' leg-rútabbnak is minden Daguert meghaladó báj-képét; mennyei zene köszönti a' boldogság-hozott isten-nőt – lázbeteg szív veri a' taktust, 's az okosság, mint edj elrengetett gyermek, boldogul paúzá, míg a' szűz jegyet el-érvén, az *r* es holnapokra ébred-fel. –

A' ifjuság edj álomjáró, irtoztató meredek széléin látva a' legszebb 's leg kevésbé telő álmokat –. Ha valaha angyal angyallal találkozik is; legmennyeibb kép a' földön: de idővel az is elhagyja báj-színét; vagy hogy megmaradjon a' szép, megosztozik az ég a' földdel; 's az elvett fél' helyén fakadtt könny-forrással tartja holtig elevenen az eltüntt boldogság' emlék-virágait. –

De többnyire azon igen szép álmok a' szerelem' rövid poézise' hoszszu prózájával telnek bé: azon megfordított paradicsommal, melyből kimenni nem szabad, 's melyben edjetlen a' szabad fa, mind tiltott a' többi, 's mindenik tiltott alatt kígyó van; az edjetlen szabad fán pedig a' királynejuk' sárkányi szabadság-koronával vigyáz árgusi szemekkel –

Rousseau azt monda; hogy *ha minden úgy esmerné edjmást, a' milyen, nem volna szerelem a' földön*: ez minden szív-lángokat elhalaványithatna – bár különben is az olaj 's mécsbél rövid ideig tartva sötétben hágy.

Lehet ugyan mint a' haldokló' napjait nyújtani; ritkitással újítva, 's mindég hagyva fenn, még el-is véve, hogy legyen mit ajándékozni: de a' szín-játéknak csak vége lesz; 's ha az első felvonás után vígnak néz is ki, kísértetesen változó jelenések jönnek elé, 's a' pillanat' szülöttje pillanat' halottja lehet; edj tekintet, edj álom-látás, edj lehellet – 's csak a' tükörből a' Gratiák sugják béomló halmaik közzül a' szárnyas istenke' szabadulását – minden örömek' napja

oriásuló árnyékokkal enyész – 's a' bú' éjje jön; de nem az, melynek mint edj-szép-szerecsen hölgynek kltetszöbben ragyognak csillagai, hanem az a' fekete ború, melyre a' féltés rémitő villámokkal írja a' paradicsomból kiüzetés' sententiáját –. Ritka a' ki, ha ifjan a' képzeltt üdvét nem érthette el, nem örvend azután –: a' mint sz. Pál szerint nem képzeljük a' mennyet, úgy nem képzei az ifju a' mennyen túli poklát. – De mindennek elrendeltetése van: a' szöllőző karóhoz fogodzva, azt is (mint maga természetével fénylő) élő fává teszi – 's szépek a' koszorns anyák – 's az apa anya gyermek szép földi háromság ha a' gyermekek lélekben és testben épek, virág-pótló gyümölcs. Azonban ideje is van mindennek: igen tul, meg itélni, igen innen, szálni való bolondság: az első kor' lázában semmit se számító- ész magával együtt többeket szerencsétlenül dőjt-be az örvénybe –. Akármikor is érezze pedig valaki igen mennyben magát: vegye észre, hogy búbáj-körben van; 's lépjék külebb – nagyobb hős,, a' ki itt el tud futni, mint a' ki ellenséges táborral megy szembe.

'S bár az éjji bujdosónak, mikor a' zivatarra, két ablak (minden *jalous-gatter* nélkül) teljes fényel befogadólag süt-ki – jutna eszébe, hogy benn oly ellenség lappang, mely edjedül a' leg-számosabb tábor – 's minden külső és belső kincsétől megfosztja, 's holtigi bilincsbe veti.–

De hat-ezer évvel is ez előtt úgy per'selődött el az esti lepke a' tűznél, akár mint hajtsa el a' veszélyt látó –. 'S hiába mondják az ifjunak is: ne bizd el magad! ne menj tovább – *nincs oly rút, hogy közel széppé, 's nincs oly szép, hogy közel rúttá ne válhassék.* – Hiába, intik: *nagy lejtő jön, köss kereket!* hogy a' *K* és *L* című veszedelmes fogadókat elkerülve, az edjedül biztos *M* címűbe érj –: az első minden kárt hozó *K*ákkal kínáló korcsma; a' második *L* éthéje az okosság' minden leczkéjének, messzire vakító fehér, 's benn a' legvakitobb fehér *L* korcsmáros edj báj-hanggal vegyültt cseppel mindent elfelejtet az elfelejtetön kívül; bár ezen *Léthének* is van mindég más *L* című *Léthéje.* – Tele mind a' kettő, vigsággal csengve; de nézd a' ki jövő nyomorékokat! A' *Minerva*, *Munka* és *Mérséklet* című 3 dikban innepi csend – a' föld a' küszöbnél vissza vonul, hol a1 *Minerva*' származása' módjára, törnek a' fők, hogy épet szüljenek – itt az igaz bú-felejtető *Lethe*: a' vendégségek közt el-éhültt lélek itt eledelt 's nektárt kap; 's szerény erő tartva a' cirkalmat, nem előre képzeltt hanem mindég kimért jelen sugárral írva, mindent megtehet a' mit akar, semmit se akarván a' mit nem tehet. De az időt elvesztőnek, ha a' századokat 0 a' öszszitő *szokási Codexnek* adóba fizetné is, nincs bémenetele; annyival kevésbé azon templomtolvajnak, ki a' más' idejét vagy azért veszi el, hogy csak a' másét, vagy hogy a' magáét is semminek tartja. Itt az idő-fösvénység gyűjti a' kincset – fontoltt ígérést, pontos telyesítéstparancsolva, 's kerülését az oly ígéretnak, mely nagyobb kötelesség' idejét venné el, sőt néha választani kényszeritne, vagy *Ananiás* lenni, vagy

parolát szegni – sőt néha *kettős holtigi pokol, vagy rövidebb 's más nyíllal meggyogyulható szív-seb közt, tenni a' fájdalmas de tiszta választást* – 's az emberek közt csak annyi mulatást engedve, hogy Friedriknek a' ki azt mondotta, hogy csoda, ha valaki úgy vénülhet meg, hogy ember-gyütlő ne legyen, szava ne ismétlődjék – 's csak annyit, hogy a' másnak hívés, melynélkül ízetlen az élet, el ne veszszen – tanítva, hogy magának se hidjen senki igen sokat, 's *hidjen másnak is a' mennyit csak lehet; kisebb vesztés, határig csalódnai is, mint senkinek sem hinni* – *türjön mást-is, a' ki magát türni akarja* – 's *jók-is az emberek többnyire, mikor nincs hasznuk roszak lenni* – 's *mindenkor jók, a' mikor roszak nem lehetnek.* –

§. 15. Oh! bár annyi haszna lenne a' szerencsétlenségnek, hogy mást lehetne meg-óvni az által: de mindenik ugyanazon helyen dőlve fel, szintúgy hiába prédikáll a' jövő ifjuságnak – Sőt hová-tovább a' megérkezettnek kell az útra indulótól tanácsot hallgatni; 's hiába dugtabé füleit Ullisses a' Syrenekre; most arra nyíjtják ki, 's a' tapasztalás' oráculuma' szavára dugják bé. – A' tisztelni való öregei *Spártának*, az öregeket tisztelt ifjakkól lettek – De az *V dik* parancs deválválódott: köszönjék meg a' szülék, ha gyermekeik a' hajdoni verést a' 2 dik gyermeknek hálául vissza nem adják. – Most nem kell a' szinpadon keresni *Leart, Moort*, hanem igen-is a' szinte csak ott találató több erények közt a' hálát, éleszteni az áldozat' szünetlen oltott szent tüzét. – A' hálára számító nevelő, nem méltó reá: a' hálátlan pedig méltó hogy a' gyermekek sárral hajgálják, 's a' hölgyek jéghidegen taszítsák; mert jóltévőt, tanítót, lévő és leendő szüléket hűt.

Azonban a' szülék' 's gyermekek közti számítás oly végetlen sor: melyben a' hála-fizetés lefelé, 's a' hálátlaóság felfelé foly.

§. 16. A' mi a' 3 dik poutot illeti (§. 10.); származik a' *cél-tan*, sőt *céli-út-mód-tan*. Mennyi próbák tetettek oly rendezésre, mely a' köz célra legegyenesebben vigyen; nagy feladat; mióta nyargalnak-szét a' *kitünés, gazdagság* 'sat. mint furiák, égő fáklyá-kkal poklot gyujtani a' keblekben – 's a' szélvészszel rohanó lángok, tengereken át-ölelik a' földet – 'S mikor mehet ki a' *civilizátio* ' cimeréből a' (mintegy eddigi kapuja a' kimiveltt országnak) földünket olyigen szerető, ezelőtt télben nyárban, most csak áloé' módra virágzó fa, mely virágzás nélkül még bővebben terem?

Dússág és koldusság! két hideg-sarok, a' mely körül forgó anya síró családjával bújdosik – annyi ezer évek csak az aranybálványt őrizték oly magas fellegvárban, hogy a' inség' kiáltása fel ne halljék – mozdulatlan csillag áll felette, 's alatta minden téli nyűsgés közt a' belső élet' üt-ere áll – 's jégvirág koszoruzza az oriás halottat. –

Itt az edj, a' mit keresztyén 's pogány együtt imád: mikor jön-el az a' Mozes, ki széttörje az arany-bálványt? hogy az igaz Istent imádvá, az anyai mellről *Mi Atyánk!* induljon az égre.

§. 17. Minden pallérozott országban szebb meg szebb utakat csinálnak: de az Isten' országára még rossz az út; törés, dőlés könnyű – 's a' haladás nehéz.

A' legelső; hogy kevesebb vétek legyen; erre pedig a' kell *1ben* hogy kevesebb 's csak az legyen vétek, a' mi a' fő céllal ellenkezik, ha szintén így sok erény-név bitorlás a' vétekek cserébe jöne is. *2dszor* hogy a' lehetőségig *minél kevesebb kísértetbe vitessenek az emberek*, (a *Mi Atyánkban* minden kérés mellé fogadás-tétel értettvén). *3dszor* azon országra kell szemet nyitni, melynek jótét kérjük: felnyitva az örökkévalóság' kép-tárát, 's a' minden kép' Eredetijére mutatva, a' kié vagyunk mindnyájon, 's a' ki maga is mindnyájunké.

§. 18. Nincs is már a' Kárpátnál a' vllág' vége, a' mióta a' könnyűltt utazás megtestesíti az eddigi (inkább helyt álló mint gőz-sebesen futó) legszebb utazást; mellyel a' századok' nagyjainak, mintegy útsza-sori neveikkel cimezett házaik nyitvák, míg mulatni tetszik, addig fogadni bé –; csak a' mostani gőz-utazás is lelkesüljön ezen régi lassabb és sűjosabbal. – mind a' kettőre mutat, a' megavult alkotmányunkra jövő új idők' hajnala; midőn a' gazdagabb fél a' szegényebben kíván könnyíteni; 's a' köz tanulás is inkább kezd köz feladat lenni, hogy a' külön gyertya-körek helyibe edj nap világoljon mindennek. –

Hála azon honi Géniosoknak! kiket az ég adott századunknak; s hála azok felett azon atyai Uralkodónak, kinek kormánya alatt életre jöhet, a' mivel az idő oly rég terhes, 's a' mi nélkül az életnek csak neve a' földön. –

§. 19. Lassu haladás ugyan a' végcélra a' nagyobbak látszó változás is: úgymint.

1ben az *ősiség' eltörlése*, hogy minden bíztonon szerezhessen es bírhasson; csak edj lépés a' leg ősiobb bírtoknak az Ádám apánkról maradt földnek bírására: csak úgy lehetne mindennek mindene, ha bizonyos értelemben senkinek külön semmije se volna, kivéve azon darab földet, melyen megnyugszik, 's a' melyet senki se perel. –

2dszor az *összítés* is, (bár az osztályokkal 's házasság által és egyébként szerzett birtokokkal új igazítást kívánna) edj lépés azon felsőbb *additóra*, hol a' *summa nagyobb az addáltaknál*: alsóbb példa a' külön szőlőszemeknek hordói öszete; de felsőbb emelet, a' többekből együtttek' együlete. Minden égi test az övéit táplálja; 's a' föld sem oly tejetlen anya, hogy minden gyermekeit ki ne elégíthetné, ha az igen keveset-dolgozva igen sokat, 's az igen sokat dolgozva igen keveset evők, az igen sokjukat megcserélnék, egészség-pótlási nyereséggel: nyújtja keblét az anya a' felnyitó kezeknek; 's az egész földön tartományra menő barázdák, kertelések sat. hány éhezőt nem táplálnának? Bár az úr-asztali edj kenyér a' részesülőket edj erkölcsi egészszé táplálná! melegebb szíve elevenítene: hogy a' mit a' számtalan kenyér nem tehetett, az *1* tegye a' csodát, a' világot elégítve ki –; mikor a' falu innepileg menne a' mezőre, 's a' kék boltról függő lámpás alatt mintegy templomban a'

mindennapi kenyereket tettel kérnék; mint a' teli holdan edj eleven folyam' hullámjai, rogyogva mozog a' mező – száll le az áldás – hálá-zene indul – 's ég és föld szembe mosolyognak – 'a mikor nem dajkák által, hanem egyenesen a' forrásból táplálódnak az anya' gyermekei, 's az annyiszor vérzett mellet, annyi ezer év után kinyílik a' köz egészség' és szeretet' állandó ro'sája – mikor mindennek elege lesz, 's az annyi méreg' kútfeje a' gazdaság 's szegénység (két iker-nyomorék) magyarázást kíváno eszme leendő – 's annyi mesterkedés után a' pátriárkai ház-tartásra viszen az okosság és szív vissza; melyből csak a' Kain' gyilka (fegyveres tárokká növe) tartatott vala meg, hogy a' mennydörgő éggel vetélkedő mezők testvér-vér' záporát oncsák. –

De bár addig is (közelítő lépésül), az egész mező edjbe olvasztva, együtt mivellettetnék, ideig választott fő alatt: mindenki volt birtoka szerént adva a' munkát, 's kapva illető részét az osztandóból – Sőt lehetnének tovább közelítve) köz tárok, köz asztalak, közkereskedés; sőt mezőnek kerteknek 's egész helység' építésének tervezete 'sat.

3dszor A' mi a' szolgálatat illeti: *munka* és *mérséklet* a' jel-szó: 's minden rész az egésznek 's annak minden részeinek kölcsönösön szolgálja, 's úgy és csak úgy lesz rész és egész, úr külön és együtt, mint a' test a' tagokkal. Bár a' világ' tituláris szótárában az edj köszönés volna igaz: de ritka a' ki nem edjedül magának (roszul számító rendszerint önhittkevény, nem alázatos) szolgálja – pedig akaratja ellen is napszámosa 's leendő alázatos szolgálja azon számos urainak, kik majd a' megnőtt vacsora-csengetyü' szavára érkeve, megnézik mit készített. –

Legnagyobb uraság, legtöbbnek szolgálhatni, 's szolgálni is –; 's legutolsó a' világtól külön' váltta, a' ki senki-másnak nem szolgál – Ki szolgál többnek, mint a' chãosból született dicső nap? mely körül viszont járnak az edjszersmind ön tengelyeik körül fordulok. –

'S mint a' nap-systema, az emberi test is oly fői egész, bár sokszor a' szív rossz tanácsos: 's valamint ebben esztelenül kívánná a' láb a' szemtől, hogy tapodjon már ő is; szintúgy áttett szerepekkel egész nemzet századokig helyt nyü'sögne –; a' különbözők' jól rendeltt egysége, jól jádzott szép synphonia, –

Mutasson a' szem; 's a' mutatott után menjen a' láb 'sat., kölcsönösön pótolván a' tagok edjmás' szükségeit, még pedig a' lehetőségig mindenik azt adva a' másiknak a' mi nélkül ellehet, 's azt nyerve a' mire szüksége van. –

Igy a' külső életben is az edjik pénzt ad, a' másik csizmát, 's edjik földet a' másik munkát: csak ha birtoka valakinek valamely föld, *biztosabb az ideigi egyezkedés*; különben magáénak szokva meg, növvő méltatlankodással fognak érte szolgálni –; az egyezkedésre pedig (mint a' ki-üthető folyónak) szabályzás kell, vissza élés lehetővé a' más' szükségével,

's *volentí non fit injuria* nem illvén erszényét a' tolvajnak átadóra. – A' kamatnak is korlátja van.

4dszer. De nem csak edjmásnak, hanem együtt is az egésznek (ugyan a' részekre vissza térő) tökélyére fontolttan határozott terv szerint ki ne kívánna annál többet adni, minél többje van? Sőt ki ne volna kész a' béke' szent rendének védelmére vérét is oda adni, még pedig megválthatlanul, ki vévén a' sinlőt, 's azt a' ki olyan szívet mint az övé pénzen is vehet. –

Mindenki abból áldozzék, a' mit néki a' Gondviselés adott: két mivelenddő mező van, a' föld és az ég; 's mindeniket mivelni kell mindenkinek; de mindenkinek azt inkább, a' mire ereje több. Sárguljon az igazász a' gyertyánál, mikor a' napon pirúlt munkás pihen – 's világoljon ennek a' földről ki a' felsőbb életre – 's búzdítsa azon templom' égre emelkedő tornya' építésére, mely egész nemünket együtt tartsa – nem csüggedve el a' még szaporodó különböző nyelvekkel is.

5dszer. A' mi a' nyelvet illeti: nyeres is van a' több nyelvben; mert akármely nyelv a' nemzeti génusznak oly mive, melyhez képest akármely tudos csinálmány természet-majmi ángol kertész – 's nem csak szók tanulódnak a' nyelvvel, hanem oly eszmék ébrednek, melyeket más nyelvre át-tenni éppen úgy nem lehet, mint ha edjik madár' nyelvét a' másikéra kellene fordítani. De másfelől edj köz nyelvben annyi nyeres volna, hogy a' szilárdabb gondolatokat áttehetve, a' finomabb színületek' vesztese számba se jőne, ha minden azon folya, és jőne ki; a' mellett minden nemzet mivelhetvén külön a' maga házi nyelvét is: nem telnék a' rövid élet kulcs-keresésben el, estve érkezve a' tan' temploma' ajtajához –; most már az edj deák helyett mind többet kell tanulni, midőn minden nemzet a' magáét kívánja a' többi felibe emelni. –

Csak az a' kérdés, melyik legyen az a' köz-nyelv? mesterséggel készítetthez remény bájoson lehet; kérdés, nem lélektelen kő-szobor lenne-é? Élőnek kell azon nyelvnek lenni: az pedig holtból csak úgy lehet, ha a' leányokat tanítanák rá, hogy az anya' nyelve adja kisdedeinek elevenen által; a' most élők között kellene a' legmiveltebbet választani, ha nem kívánván mindenik a' magáét választattni, azon a' fokozaton állana, mint az ámerikaiak, kik gyűlölve az ángolt magát, nyelvét közzé tették. Mind a' szép' mind az igaz' mezején rendkívüli eredeti felsőségnek kell lenni valamely nemzet' munkájiban, hogy minden más, darabonti holdja legyen.

Azonban ez a' mostani külön-válás is az edjre vihető út lehet: midőn a' nemzetek' geniussaiak külön nevelt világosságaik edj nappá olvadhat össze.

§. 20. Addig pedig ugyan ezen célra, a' most kezdő nyelv igyekezzék a' tanban a' dolog' értelmétől elfacsaró mű-szók helyett, minél inkább arra mutatókat csinálni –; 's másfelől a'

melyekben a 'tan' értelme nem nyér, 's a' más nyelveni neveket úgy is megkell tanulni, ok nélkül nem nevelni az úgy is elég nagy szótárt – (...)

A lehetetlennel párosuló lehetetlen, avagy az aritmetika alapjai¹¹

(1851)

Newton mondja: „Alkalmasabb szó hiányában szorzásnak szoktuk nevezni, ha olyan új mennyiséget keresünk, mely a szorzóval ugyanabban a tetszés szerinti arányban áll, amelyben a szorzó áll az egységgel. A szorzást nemcsak absztrakt mennyiségekre alkalmazzuk, hanem konkrét mennyiségekre is, mint amilyenek a vonalak, a felületek, a súlyok, a helyváltozás stb., amennyiben azok valamely saját nemükbeli ismert mennyiségre, mint egységre vonatkoztatva, számok arányait kifejezni és azok helyét pótolni képesek. Ha ily módon az A mennyiség a 12 lábnyi vonallal megszorandó, egységül a két lábnyi vonalat véve fel, e szorzás eredménye 6A; mert 6A abban az arányban áll A-val, mint a 12 lábnyi vonal a két lábnyi egységgel.

És ha ily módon bármely két vonalat kell egymással szoroznunk, az eredmény vonal, amelyet a geometria az egység megállapítása után a szokásos módon szolgáltat...

Szokássá vált, hogy felületnek vonal más vonalhoz derékszög alatt végbemenő mozgása révén való származását, vagy leírását ama vonalak szorzásának nevezik; habár az akárhogyan is megszorított vonal nem válhatik felületté. Sőt a felületnek ez a származtatása vonalból egészen más, mint szorzás, és csak azt akarják azzal kifejezni, hogy a két vonal szorzata ugyanabban az arányban áll a hosszúságegységhez, mint az említett felület a felületegységhez, ha ilyenek azt a négyzetet vesszük fel, melynek oldala a hosszúság egysége... Ugyanez alkalmazható három vonal szorzatára is...¹²

*

Bármennyire világosak és határozottak a nagy férfiak e szavai, mindazonáltal a tudományban sokan oly szókat fogadtak el útmutatóul, melyek értelmüket a köznyelvből hozták magukkal; a szabad alkotásra való előjogukat szűkkörű fogalmaknak hozták áldozatul; és nehogy kénytelenek legyenek mondani vonal-szor vonal, és hogy az osztás mindig csak osszon, mert a csöcselék 2-szer, 3-szor vesz, és kettőbe, háromba oszt, nem riadtak vissza

11 Forrás: Bolyai Farkas: Kurzer Grundriss eines Versuchs... (1851). In: Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadta, életrajzzal és magyarázattal ellátta Stäckel Pál. Magyarra fordította Rados Ignác. Második rész. Szemelvények a két Bolyai műveiből. Bp., 1914. pp. 127–128.

12 A () zárójelben álló bekezdések Newton: Arithmetica universalis (London, 1707) 14. oldalán álló azon helyének fordítása, melyet Bolyai latinul idéz.

semmiféle mesterkedéstől és még az olyan különös szemfényvesztéstől sem, amely a lehetetlennel párosuló lehetetlennel valóságost szület, ami még nagyobb csoda, mint valamit a semmiből teremteni.

A matematikának az ilyen csodákat szégyellnie kellene; mindennek, amit tárgyal, valóságosan szemléletesnek kell lennie, és a műveleteket úgy kell megalkotnia, hogy mindezek a csodák természetes úton menjenek végbe. Csoda az volna, ha ilyen alapokon nyugvó pillérek, részben lehetetlen darabokból összeállítva, részben a mindent felölelő fogalmak egyesítő ereje nélkül, habár a végtelen kicsinyeknek minden rendjével feldíszítve, az ég magasságáig emelkedő templomot tartanák, amely az övéinek menedéket nyújt a külső viharok ellen, a zivataroknak nem egy villámát levezeti, és az örökkévalóság vándorának, ki az igazság ősforrása és a mindent eggyé teremtő szeretet felé vezető úton halad, a Földet csakhamar elmaradó sáros foltnak mutatja. (...)

III.

BOLYAI FARKAS UTOLSÓ ÍRÁSA „SZEBB JÖVŐ ÉLETREI KINÉZÉSEL”

Jelentés¹³

(1855)

A következő életre megértt csecsemő, 9-dik hónapban (1-re tíz évet számítva) megszületvén; a nyolc X. alatt sok x-et írt tanár, azon felsőbb táblához, melyen az előbbin ismeretlen maradott x-ek megfejtetnek, örömmel menjen tanulónak.

A' dombról látszik: visszanézve, mily kicsi fárasztott el –; s elé mily végtelen mező, s kék hegyek nyílnak új életre.

Búcsúja. Isten veled a földön is égi széptermészet! légy mindig menedéke a bús szívnek, a sokaságból ki vitt sebek fájalmát enyhítve magányod bájaival –; s vigasztald minden csüggedő gyermekeidet!

A tavasz fergetegeinél, mikor láthatatlan kéz a fekete fellegre villámmal ír, s alatt annak színeivel nyíló megöntözött mezőt –; s hallatásd este, mikor a hold, bús sugaraival a sírkereszteken s dült kövek mohán múlat, számtalan jajjak utáni csendben, az éjj lantosának túlvilági hangjait –, míg a halál az új sírokat járja a rothadás műhelyét szorgatni. –

Mikor a nyári nap éget: mutasd az aranyló hullámokon jönni a tél reményét – s a még éretlen gyümölcsnél ints az őszre.

S ősszel mutasd: mily nemes ágak gyümölcseivel kedveskednek a hajdan megsebesített csemeték –; s mily szép gerezdek nevetnek a szabadon nem hagyott megkötözött venyigékről.–

Télben pedig mutasd a megannyi oltárokról égre menő füstöket; hol minden gazda mint egy házi pap a hálával szentelt évi áldást osztja az övéi között –; s mutasd a jövő tavasz rügyeit. –

S öleld be végre az egész év körébe gyermekeidet! s mutasd meg, hogy minden tél után az örök körben tavasz következik –; segítsd is a leváló formából a benne alakult szelleminek kiszabadulását! s a megnőtt szárnyakat repítsd a fészekről felsőbb kör tavaszára! az utolsó fájalmat enyhítve részint azzal, hogy az anyai csicstől elválhatásra meg kell azt keseríteni – részint azon túl az örök Atyához vivő feljebbi körök véghetlen sorával –, melyen halál anyala viszen a következő emeletbe.

Örökkévalóság felséges útja! innen, hol a szeretetkereső majd mind jeget, s az igazságkereső sok kemény héjtöréssel kevés belet lel – s ahol valami szép van mind kívül

13 Forrás: Brassai Sámuel: Emlékbeszéd Bolyai Farkas felett. = Az Erdélyi Muzeum-egylet bölcsélet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai 3 (1886) pp. 209–247. (részlet: pp. 241–247.)

tétetik, bé rejteni minden rútat – s a ritka nyílt kebel csak lőcélt mutat –; a csalódások s kísértetek éjszakái s számtalan jajgató s jajjatlan csak könnyezni tudó sebek közül, azon kedvezőbb egek alá, hol mind édenibb vidékeken újabb meg újabb mennyei kútfők várják az igazság s szeretet szomjával érkező utast.

Isten veled egyike a Múzsák hegye aljáni halmoknak! melyen félszáznál többször láttam a földi természet köre írását: s emberiség művelésére szentelt falaidat, a viharok után visszatért napok és holdak fényén, messziről köszöntse mindig a jövő Maros! s azon ablakok világa, melyen belül a jövő virágzik, mindazoknak, kik által fennállnak, esti illuminációja legyen!–

Nem messze ezen a halmon egy nemes temető van; hol a szörnyű kicsi tudásunk s véghetlen nem tudásunk ismeretfája alatt, mutatják a Newton s Archimedi nevek, kik nyugosznak (a szó értelmében) – Századok s ezredek tisztos koporsója! ezt látogassák az ifjak: rövid a vándorút, de belső készületet kíván, mellyel feltámasszák a porból az óriási halottakat –: s oly napokat ismerjenek, melyeknek világa lementük után is fennmarad – s oly világosságot, mely a halált, mind annak amit kiolthatott, hamvairól megszégyeníti –. Felhat ennek sugara az örök-zöldfa koronájára; s az egy-egy levélen rágódó tudósok légijója között az ágaknak véghetlenbe hágó sorára mutat; melyen minden új étellel felsőbb ágazatra emeltetve, biztos az örökkévalóság utazója soha el nem fogyó tápja iránt – kivált azon halhatatlanok társaságába, kik a velük ismerkedni kívánóval lelküket közlik. –

S így kicsi helyt megutazhatni a földnek s időknek távjait: s még ezen az emberi nem feltámadt díszével megvilágosuló halmon, a kicsi tudás s véghetlen nem tudás ismeret-fája alatt *Urániának* is egy kápolnája emelkedhetik: csak a helyett bálványokat ne emeljen a hiúság, s fényen nem vakuló ifjú a kicsinységünket értő véneket hallgassa meg, hogy az utána következőtől meghallgattatni méltó legyen –. Ma *Horatz* az ifjú leírásához tenné *Censor castigatorque majorum*.

Pascal azt kérdőnek *ki a legjobb tanácsadó? Az idő* (úgy mond): de nem az, mely zúzmarás fővel az ifjúság bolondsága elviselt rabszíjját foltozza – s a jégcsapok is nemcsak templom vagy bibliothéka, több *K*-kkal tele kocsmafedélről is jöhetnek –; hanem az az idő, melynek még májusába leérkezett a felsőbb tavaszi ezüst-tetőkröli intés –. S az ily vénülés a körét lejártt természet: midőn este levetkezik, hogy hó-lepel s köd-szem fátyol alatt pihenne új májusra öltözzék – S ím! az örök ifjúság kulcsa. –

Példát hagyott az ezen halmon nevelkedett elfelejthetetlen Püspök-fia az Anyának: nézzen fel az ifjú az évek grádicsán, melyen mint egy Jákob-lajtorján a vénség ékes koronájával, minden fokozatról visszanézve, nem maradt-e valamely hálával adós? oda

hágott, ahová angyal szállott le, az örökkévalóság virágát a földi porból átültetni. –

De óh ifjúk! míg ezen grádicshoz érnétek, azon hév equator alatt kell elmennetek, hol az óriást legyőzött Dávid is elesett –. Sok örömeikkel fog kínálni a csalárd piac, contóra is; de az elrepülő pillanat holtigi adóssággal hagy –; jobb a növekedő örömet szülő elmúló fájdalom: sebesítetek meg az ázsiai vad tőkét, s oltsátok meg európai nemes ággal, mely a műveltség egére derüljön; ezen örökzöld fa alatt találjátok meg azt a szépséget, mely vénülve szépül.

De mikor a hajnal megkettőztetett csillaggal, s az ég kristályvizein gyulladó rózsa arcokkal jön – s azt vélnétek, most nyílik az örök nappal virága, s most van az a szó *Légyen világosság!* olyan sötétség lesz, melyben akkor lesz világosság, mikor Delila, kezében a Sámson hajával, s szemével annak szeme tolyatásán fehér fogakkal nevet.

Ez a Sz. György éjszakáján fattyú kincsre vivő boszorkány, még a Sz. Mihály, Sz. Márton, s téli Szentnek az okosságnak elalvási éjszakáiban is megjelenik ugyan: de a tavaszban tudja s szereti megnyomorékítani az esztendő.

Megfordulás a taktika itt: csak hát pajzs itt a nyíl ellen: általában pedig hogy minden ellenség ellen erős vár őrizzen, *szüntelen imádkozzatok!* az-az 1-ben: El nem maradó útítársatok legyen annak eleven érzete, hogy a Fő Atya előtt vagytok, ki a legbelsőbbeket is mint a földi Atya a külsőket, úgy látja.

2-szor. A planéta nem tudja s nem érzi, s nem is nevelheti azon vonzódást, mellyel a nap pályában tartja: a lélek a bel-nap sugarán testesülve mintegy elfogva, eredeti kútfejéhez érez-vissza, s érezvén közeledik, s közeledvén arra a bizalomra ragadtatik, hogy szótlán vagy szót alig találó sóhajt bocsásson, köre sugára kimérésére világosságért, s béltöltésére erélyért! – s a bizalmas fohászra le is száll mindenik – Holt része az egésznek az, melynek útja annak szívéhez nincs. –

De hogy a körre nézve meg ne csalódjatok, tudjátok meg; hogy a Poézis a szerelem és halálhoz csaknem 3-dik kivételetlen adó: ugyanis a testi fogságból természetes a hazarepesés, különösen azon a fényen, melyen az ifjúság virágozik –; csakhogy ezen repesés kéjje a teendőket könnyen elfelejtetve, szint annyi nyomorékot csinál, mint a szerelem –; légiója az ifjaknak, kik ezen olcsóbb koszorú reményébe megvetik az igaz tant; s álmodott tündér-várból inkább készülnek a fellegek megaranyozására, mint az aranynak a mélyből kihozására –; s az álom s vár eltűnván, az aranyos felhők sárjában ébrednek fel – sok milliókból van 1 hiva poétának, s a többitől erőszakot szenvedő múzsa nyomorékot szül – *Si paulum a summo discessit, vergit ad imum.*

4-szer. A Mi Atyánkban minden kérés, fogadással feltételeztetvén: mikor azt kérjük, ne vigy a kísértésbe, fogadjuk, hogy messze kerüljük, s nem maradunk a bűbajos lángba sodródó

bogárnak –. Mikor a kenyeret kérjük, mind a külső, mind a belső megszerzésére részünket megtenni ígérjük, s arra csak az áldást várjuk – s a megszerzettel úgy élünk, hogy elrendeltetésünknek feleljünk meg.

Így a külső és belső munkásság, s annak szerzeményével visszaélés nélküli élés az-az a *mértékletesség*, két olyan védangyalotok lesz; melyhez csak azon úti lámpa, hogy mind külső mind belső meneteletek a Fő Atya előtt foly, ki ne aludjék, áldottak lesztek, s legyetek is! Isten véletek!

Én tavaszomból akkori barátaim temetőjén egyedül a halál keretében egy idősfá, melynek havas feje a lement nap után hajlott, s odvából bagoly huhog a hajdon fülemülehangok közt virágzott remények kóroái felett –, midőn Sz. Mihály, Sz. Márton nyaraik után, az új évigi szolgálk is hagynak el, s a földi élet fagyó folyamán a kerék is akadoz –, a 8 Trója időn védett gyenge várat, kitett fehér zászlóval adom fel. S ámbár sok jeles tanítványaim szép sorára nézve vissza hunyok el: hogy betegesen s az élet gondjaitól s sok más keresztetől elnyomattan, sokféle oszlott egyre sem elég erővel, még a tan alapossága iránti szenvedélyért is sokaktól megfeszítetve, többet nem tehettem bocsánat mindenfelől! Adjon Isten mind jobbakat nálomnál! hogy midőn kevesünket is mind külföldről vettük, adhassunk vissza is valaha valamit! Erre segítse Isten, mind az Előljárókat! mind a tanárokat! mind a tanítványokat! S mindnyájatokat áldja meg!

Testálása. Pénze soha se volt; de adhat olyant, amilye nincs már, s drágább a pénznél: mikor a kevés (bár későre, de szenvedéssel megkamatolt) por vissza adatik; mindennek, aki elmenne, testál két órát, azon szíves kéréssel, hogy akkor otthon való dolgához lásson – Ő úgy se lesz ott: ha vagy egyszer egy pohárral vidámítja szívét, megláthat szakadozó fellegei közt egy volt aggat, ki amennyiben rossz volt, a föld szabadult tőle meg, s amennyiben jó volt, ő szabadult meg a földtől. –

Meghagyás. A havasi téli zöld fenyvesből lejött hason korú nimfától átölelt új házasság vitessék párjával szekéren az új házba, disonans consonantia nélküli házasságra: se pap az összeesketésre, sem egyéb ceremónia, még harang se legyen; az iskola csengettyűje szólhatna, részint új diligentiára a felsőbb iskolába tanítvánnyá vált tanárnak; részint a lakodalmi vendégeknek, sovány de szívesen hagyott vacsorára; de a vendégek hivatlan is eljönnek – s a lecke előtt még annak a felső templomba keresztelésre hívó harangnak kell szólni, melyet nem az élők, hanem a halottak hallanak.

Kéretnek a Keresztények! hogy csak annyi jöjjön, ahány szükséges, hogy a házat a lakodalmi gőz ki nem jöhetésére jó bécsinálják. – A kint rágóknak is jó étvágyat! míg az ő vendégeik is megérkeznek.

Emlék se legyen: hanem ha valaki egy pojnik almafát ültet a ház eleibe; a gyümölcsét szedőktől vagy róla oltóktól vegye köszönetét! azon 3 nevezetes almára emlékeztetve, melyekből az első anyánké s a Párisé által pokol darabontjává lett földet, a Newtoné az ég csillagai társaságába emelte.

Sőt ezen ültetés is elmaradhat: elég az a köz takaró, melyet az Anya alvó gyermekeire az égről a földre vont fellegszálak közt bújkáló nappal sző, s naponta hulló könnyek zölden tartanak.

Az alá jönnek rövid idő múlva a most itt maradók is; s együtt nyugszunk a köz Anya kebelén, azt sem irigyelve, akinek tarkább darab jutott a takaróból. –

Addig is áldja meg Isten! nem csak azokat, akik hozzám jók voltak, hanem mindnyájukat! mind a múltó testben, mind és mindenek felett a maradó lélekben! Mert a jó lelkiismeret az a kőszikla, melyen a szélvész tenger hullámai széttörnek: a szerencse legmosolygóbb fényére legfeketébb felhő borulhat, s senki se tudhatja, mikor e csodálatos vendéglőből indulni kell, mennyi jajjal pengőben kell fizetni. –

A csupán ezzel is drága életet a legfőbb jószág csak szebb jövőért adhatta: amint ezelőttire sok mutat, ezután is lehet és lesz –; örök forrásból jön az örömmel s búval osztozó könnyfolyam, az életbe bé s onnan kimenetnél vízeséssel elevenítve az érzés kerekét; mikor a keresztvíz az új csemetét fogadásra öntözi, az ezelőtti életben elhervadottra hullhat a könnyeső hiába –; s az itt temetési sírás túl keresztelési öröm lehet –. Az egy helyt jövő másutt lemenő napnak köszönési s búcsúi harmatja –. Oh! de a miénk mikor visszánéz, elpirulva hullatja: mert hányszor nem oltja ki a dühös szélvész szárnyain rohanó felhő, tűzzel s jéggel szakadva le a földön menedéket nem találó vándorra? Égen és földön egyetlen menedék az, ki a tiszta szívnek a halál árnyékait is megvilágosítja, szebb jövő életrei kinézéssel. – Írta *Bolyai Farkas tanár*.